

МИСЛО

УРЕДНИК СИМА ПАНДУРОВИЋ

ВУДРО ВИЛСОН
ВЛАДИСЛАВ САВИЋ

СТЕГНОША. ПРИПОВЕТКА
М. КАШАНИН

ГЛАВОМ БЕЗ ОБЗИРА. ПРИПОВЕТКА
ГР. БОЖОВИЋ

АНЕТА. ПРИПОВЕТКА
А. Л. ЛАЗАРЕВИЋ

БЕГЛЕР-БЕГ. ПЕСМА
АЛЕКСА ШАНТИЋ

ВАРКЕ СУТОНА. ПЕСМА
ВЛАДИМИР НАЗОР

МОРЕ. ПЕСМА
ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ

ПИСМА О САДАШЊИЦИ
В. ЖИВОЈИНОВИЋ

**ИСТОРИЈСКИ ПОГЛЕД
НА РАЗВИТАК ЈУГОСЛОВЕНСКЕ МУЗИКЕ СРПСКОГА ДЕЛА**
К. П. МАНОЈЛОВИЋ

СТУДЕНИЦА И ДЕЧАНИ
Dr. ВЛАД. Р. ПЕТКОВИЋ

БОСИЈЕ КАО ЦРКВЕНИ БЕСЕДНИК
АЛЕКСАНДАР МИЛИЋЕВИЋ

КВАЛИФИКОВАНИ ПОСЛАНИЦИ
Dr. МИХАИЛО ИЛИЋ

КЊИЖЕВНОСТ: КЊИЖЕВНИ КОНКУРС „МИСЛИ“. — АНТОЛОГИЈА НОВИЈЕ СРПСКЕ ЛИРИКЕ, ОД БОГДАНА ПОПОВИЋА. — НОВА КЊИГА Г. ДРАГИШЕ ВАСИЋА. — „ИЗ ХАЈНЕОВЕ ЛИРИКЕ“. — CHARLES VAN LERBERGHE: ENTREVISIONS. — ALBERT MOSKEL: LA FLAME STÉRILE. — JEAN LÉGER: POÈMES DE LA GENESE SUIVIS DU CHANT DE LA VIE. — МУЗИКА: Д'АЛБЕРОВ КОНЦЕРАТ. — НОВА ИТАЛИЈАНСКА МУЗИКА. — ПОЗОРИШТЕ: ГЛУМАЧКО-БАЛЕТСКА ШКОЛА. БАЛЕТСКО ВЕЧЕ. — НАУКА: ÉLÉMENTS DES PALÉONTOLOGIE, L. SOLEAUD. — PALEONTOLOGIE ET ZOOLOGIE, ОД F. ROMAN. — МЕДИЦИНСКА ЛАБОРАТОРИЈСКА ТЕХНИКА, ОД П. ГАНЦА.

"АРГУС"

УНИВЕРЗАЛНИ ПОСРЕДНИЧКО-ИНФОРМАЦИОН

БИРО

БЕОГРАД

КРАЉА МИЛАНА УЛ. 14.

Телефон 625. Телег „Аргус“ Пошт. факс 130

"ARGUS"

UNIVERZALNI POSREDNICKO - INFORMACION

BIRO

BEOGRAD

KRALJA MILANA UL. 14.

Telefon 625 Teleg „Argus“ Pošt. fak 130

„АРГУС“ даје обавештења о свему
 „АРГУС“ ове су информације тачне
 „АРГУС“ ужива велико поверење публице
 „АРГУС“ врши преводе у свим језицима
 „АРГУС“ даје стручне савете о свему
 врши организовања разних предузећа
 „АРГУС“ даје адресе свих професија
 „АРГУС“ прима огласе за све новине
 „АРГУС“ посредује код штр. поравнања
 „АРГУС“ вињира пасоше за све земље
 „АРГУС“ обавља све сензалске послове
 „АРГУС“ посредује код удаје и женидбе

Поред чисто
 посредничко-
 информати-
 бне сфине
 која задово-
 љава пошту-
 но све дана-
 шње пошребе
 „Аргус“ има
 и одељење за

„АРГУС“ посредује код куп. и прод. робе
 „АРГУС“ напављује станове и локале
 „АРГУС“ посредује код прод. некретнина
 „АРГУС“ проверава аутентичности при-
 ват. исправа и пошти, на њима
 „АРГУС“ демаскира женидб. варалице,
 изнудитеље, анонимне писце
 и претешденце за наследства
 „АРГУС“ истражује нест. особе и ствари
 расветљава криминал. дела
 „АРГУС“ прибавља доказ. материјал за
 оставинске распр. и др. проц.
 „АРГУС“ види све, што незнаш питај

преглед целокупне југословенске штампе, које вади из новина поједине написе и доставља
 их онима, на кога се они односе. Преко „Аргуса“ може свако најбоље бити извештен,
 ако је у неком листу доведена и питање његова часш, или се од њега шражи какво
 изјашњење преко јавности. Овај „Аргусов“ рад важан је и користан за свакога, а нар-
 очито за надлештва, разне установе, редакције, јавне раднике, полишичаре чиновнике и
 пословне људе. Прешилаша: 10 ком. 50 д., 100 к. 450 д., 500 к. 2000 д., 1000 к. 3750 д.

Стари комплети „Мисли“ могу се добити у уредништву.

„МИСАО“ ИЗЛАЗИ 1. И 16. СВАКОГ МЕСЕЦА, У СВЕСКАМА ОД ПЕТ ТАБАКА
 ЗБИЈЕНОГ ТЕКСТА (ЈУЛИ И АВГУСТ У ДУПЛИМ СВЕСКАМА).

ГОДИШЊА ПРЕТПЛАТА 180 ДИНАРА, ПОЛУГОДИШЊА 90 ДИНАРА, ТРОМЕСЕЧНА
 45 ДИНАРА. — ЗА БАКЕ И СТУДЕНТЕ: ГОДИШЊА ПРЕТПЛАТА 140 ДИНАРА.
 ЗА ИНОСТРАНСТВО 240 ДИНАРА.

РУКОПИСИ У ШТО ЈЕ МОГУЋЕ ЧИТКИЈОЈ ФОРМИ, ШАЉУ СЕ УРЕДНИШТВУ:
 КНЕЗ МИХАИЛОВА УЛИЦА, ГРАНД ПАСАЖ, БЕОГРАД.

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ.

Уредник прима свакога дана од 5—6 по подне.

МОЛЕ СЕ ПРЕТПЛАТНИЦИ, ДА УВЕК ПРИ ПРОМЕНИ СВОЈЕ АДРЕСЕ, ЈАВЕ УЗ ТО
 И СВОЈУ СТАРУ АДРЕСУ.

ЦЕНА ЈЕ СВЕСЦИ 9 ДИНАРА.

ВУДРО ВИЛСОН.

Једна крупна историјска личност отишла је са овога света. Човечанство је сиромашније једним великим духом. Општемучу болу човечанства за тим губитком придружује се наш српски-југославенски бол за једним великим и правим пријатељем. У одсудном и судбоносном моменту за наш народ, који се јавља једном у столећима, Вудро Вилсон, у име Америке, учинио је све што је могао, да помогне остварењу нашега највишег идеала : Уједињење у Слободи. Ми смо га поштовали, ми смо га морали волети. Није никако чудо што ми стојимо погружени над његовим свежим гробом и што је туга у нашим срцима. Али има племенитих туга, које окрепљују. Има пораза, који само уливају нове снаге, и пример једне велике борбе и једног великог духа у стању је да охрабри слабе и да онима који сумњају укаже светли пут ка победи. Својим животом и својим радом Вилсон је оставио свету, а нама Југословенима напосе, једно велико завештање и један велики пример.

До Вилсона била су два основна начина која су од њеног постанка па до светског рата руководила спољном политиком Америчких Сједињених Држава. Прво је начело оно које им је завештао отац Републике, Ђорђе Вашингтон. То је савет да се Америка чува сваких савеза који спутавају. Дакле препоручио је политику слободних руку. Друго је начело позната Монројева доктрина, која је прогласила правило да ће Сједињене Америчке Државе сматрати као акт непријатељства свако мешање европских држава у унутрашње размирице народа на америчком континенту. То начело значи : Америка америчким народима ; насилно заустављање сваких европских завојевања на америчком континенту. И то друго начело допринело је да европска освајања у Америци не само што су била заустављена, него су и многе америчке земље које су још пре сто година биле европске колоније отргле се од европске контроле и постале независне слободне државе (Бразилија, Мексико, Куба и т. д.); док се режим у још заосталим европским колонијама толико изменио да су и оне све потпуно, ако не по имену, независне земље.

У сенци тих двају начела Америка је расла и развијала се. У току за нешто више од једнога столећа она је постала

једна од најмоћнијих држава на свету. Њен пораст био је џиновски. Али са тим развићем Америке њен положај и њене обавезе у свету постале су савршено друге. И Вилсон је осетио да је дошло време када Америка има поћи новим путем који води новој слави, и да јој тај нови пут налаже њена снага и њена одговорност у свету.

Када умире Вашингтон, Сједињене Америчке Државе још су биле у своје детињству. Тринаест енглеских колонија дуж обале Атланског Океана једва су после упорне борбе успеле да своју звезду слободе учврсте на заједничкој застави. На западу од њих лежало је огромно пространство америчког континента са својим непрегледним преријама пуним дивљих бизона и још дивљијих Индијанаца. Огромне тихе реке без иједнога моста, или реке са страховитим катарактама. Камените планине без и једне стазе. Слане пустиње без извора. Тај огромни простор на ивици цивилизације коју су тек засновали плашио је и привлачио Америку. Тај простор требало је освојити или се у њему изгубити. И Вашингтон је имао пророчанску видовитост, кад је својим суграђанима саветовао политику слободних руку. Јер само тако могла се Америка усудити у те незнане, непрегледне просторе. Резултати нису изостали. Америчка застава брзо је пошла на запад и нове звезде слободе придружиле се старим другима. И Вашингтон не само што је био отац америчке слободе већ и вођа на путу снаге.

Тек што је прошло четврт века од смрти Вашингтона, и америчка Унија осећа се довољно снажна, да се као равноправна обраћа Европи и да смело формулише своју политику у погледу америчког континента. Млађи сарадник Вашингтона Монро, благодарећи прогресу који је Америка до њега учинила, могао је Европи издиктирати своју доктрину да Америка припада Америчанима. И Европа је ту доктрину саслушала и била принуђена да послуша. И опет се Америка даље развијала. За једно столеће нестало је прерија, и стада бизона само су зоолошка реткост. Преко широких, огромних река давно су пребачени смели мостови преко којих јуре возови што везују два океана. Њима више нису сметња непроходне, камените планине; у сред сланих пустиња амерички дух и амерички карактер ствара цветне цивилизације. Катаракте огромних река, као што су Најагара, обуздане су и стављене у службу човека. Америка је у пуном полету снаге. Једним покретом руке она стреса са америчког континента и последње ланце шпанскога господства. Она ослобођава Кубу и у далеком азиском океану осваја Филипине.

На Атланском Океану Њујорк-Филаделфија, Бостон, постају велике метрополе, које својим богатством, својим трговачким прометом и сјајем достижу најстарија и најбогатија

пристаништа европска. А далеко иза некад непроходних, каменитих планина подиже се Сан Франциско, сав од белога мрамора, бисер нове Америке, коме се са завишћу и љубопитством окрећу очи хитроног Јапанца и трмог, дремљивог Кинеза. Америчке лађе браздају сва мора; њихове звезде видела су сва светска пристаништа. То је Америка Вилсона. Она је нешто друго од оне Америке коју је оставио Вашингтон и Монро. Њена моћ и њен утицај, као снага набујале реке, преливају се изван њених граница и осећа се у сваком куту земљинога шара. Њен је положај савршено други и њене материјалне и моралне одговорности потпуно нове.

Има још један важан моменат у америчкој историји који се мора поменути да би се боље разумела Вилсонова радња. Начело Вашингтоново, као и Монроева доктрина, значе одбрану. Они су диктовани политичким конзерватизмом-жељом да се очува оно што се има. Тадашња Америка није могла ни помишљати на нека освајања било материјална било морална ван америчког континента, јер дух саме Уније још није био опробан, и елементи који је састављају морали су окалити своју снагу у једној великој, крвавој, грађанској борби. И докле год та криза није била прошла, америчка офанзивна снага била је сумњива. Та криза лежала је у природи ствари. Она је морала доћи и својом буром и жестином била је довела у питање опстанак саме Уније. Ви сви знате да Америчке Сједињене Државе нису биле само једна енглеска колонија која се побунила противу енглеског господства. То је био на брзу руку склопљени савез тринаест земаља, различних по површини, по финансијским и природним изворима, па донекле и по карактеру самога становништва. Независност и слободу они су извојевали заједнички. Али баш зато, што су слободу и сувише скупо ценили, у најсвежијој успомени на жртве које су за њу поднеле, свака од тих земаља суревњиво брани принцип своје самосталности и народнога суверенитета. Унију они су закључили и на даље, али су се стриктно оградиле, да је свака од њих суверена држава, независна у своме делању и у своме законодавству на сопственој територији. У жељи да се та независност сваке државе што боље очува и огарантује, ушла је у амерички устав једна нарочита одредба. Сенат — нека врста горњег дома заједничког Парламента, добио је пуну контролу над спољном политиком америчке Уније. Јер никакав уговор са ма којом страном државом не вреди док га Сенат не одобри. А састав самога Сената није ни најмање демократски. Становништво Америке није у Сенату пропорционално заступљено. Без обзира на разлику у територији или становништву, свака држава шаље у Сенат по два представника, тако да су најбогатије и најмоћније државе као што су Њујорк или Пенсилванија са преко 10 милиона становника

свака у Сенату равне Род-ајланду или Дакоти који имају тек пола милиона становника. Према томе одлуке Сената у погледу спољне политике могу бити далеко од тога да преставе вољу и дух америчког народа. Та недемократска преграда за потпуни изражај народне воље дошла је као нужност да се очува суверенитет појединих држава. Али суревњивост међу њима није престала од самога дана кад је постала њихова Унија. И најмања међу њима Род-ајланд мања од једног нашег округа, читавих десет година размишљала се, да ли да потпише заједнички устав и да тиме призна и ступи у Унију. Тај дух суревњивости после читавих 80 година заједничкога живота изазвао је страшну кризу и довео Унију на руб пропасти. То је било 61 године прошлога века. Четворогодишњи рат који је завршен предајом генерала Ли-а, 9. априла 1865, спасао је Унију. Од тога доба моћ федеративне Владе у Вашингтону осигурана је од сваке суревњивости или саботаже која би долазила од какве поједине државе. Теоријски, још се признаје суверенитет сваке државе. Али моћ федералнога законодавства као и егзекутивне власти у Вашингтону силно су се ојачале. Све те околности чине да је Вилсонова Америка другојача од Америке Вашингтона. Моћ федералне владе за добро и зло у спољној политици несравњено је већа данас него пре сто година.

Такву Америку затекао је светски рат. На челу њене егзекутивне власти стајао је Вудро Вилсон. Син свештеничке породице, он је од родитеља наследио дух којим су се одликовали „Оцеви Хације“ који пре три стотине године на лађи „Мејфлауер-у“ дођоше у Америку једино наоружани библијом. То је дух неукротиве воље, несаломљивог карактера, савршеног испуњавања дужности, али умекшан и облагорођен даром да све ствари посматра *sub specie aeternitatis* — т. ј. у њиховом значењу вечном и бесконачном. Дух и карактер Вилсонов само се очеличио ранијом каријером, професорамислиоца, историка-законодавца. Била би веома интересантна паралела између два велика карактера на растојању од скоро 2000 година: Марка Аврелија и Вилсона, у чијим рукама била је сконцентрисана власт највећа којом је икада смртни човек располагао на земљи. Један одгајен на грчкој филозофији хуманости и прекаљен у племенитој школи стоицизма. Други васпитник библије и јеванђелског појимања дужности. Обојица примају власт као тешко бреме, али су до краја решени да је употребе у служби човечанства, увек свесни велике одговорности која је на њима.

У очи поновног Вилсоновог избора за Председника Сједињених Држава, у новембру 1916 године, светски рат довољно је дуго трајао. Страхоте које је починио биле су огромне. Али његовом трајању није се могао догледати крај и ужасне жртве које је захтевао расле су као планине у Алпима. Обичај

је да Председник Сједињених Држава за време прве периоде своје власти само куша своју снагу и тражи да дође у потпуну хармонију са духом свога времена и срцем свога народа. Одлучно дело у коме ће они излити сву своју душу он обично одлаже за другу периоду своје власти. И тако, чим је Вилсон по други пут изабран, он се одмах обраћа ратујућим странама, да њега и Америку обавесте о крајњим циљевима рата. Од јануара до априла 1917 када је Америка бацила свој мач на ратне терације свет је живео у највећој напетости. Та три месеца најбрижљивијег испитивања чињеница, највећег душевног напора и осећања најстраховитије одговорности, пали су на плећа председника Вилсона, и под тим огромним теретом он се појавио као дивовски дух у највећем сјају и величини. Акта и политички документи које је тада сачинио означавају једну нову епоху у историји човечанства. Осигуравају Вилсонову бесмртност и дају земљи, у име чије је говорио, једну дотле невиђену ореолу.

Одмах 20. децембра 1916 Вилсон се обраћа ратујућим странама питањем да тачније и ближе одреде њихове циљеве. Свет је осетио, да се приближује одсудан час и очи целога света упрте су на Вилсона у Америку. Сви ми који смо преживели те моменте за цео живот сећаћемо се овог напетог узбуђења са којим се очекивао сваки знак америчке акције. Кад је био објављен овај лаконски телеграм: „Данас у подне Вилсон је примио одговор Немачке односно њених ратних циљева и затим се повукао у свој кабинет.“ Душа човечанства, пуна страха и наде, лебдела је тада у његовом Кабинету. И кад је изашао из свога Кабинета, у његовој глави већ је јасна концепција Лиге Народа. Али он говори врло брижљиво и у своме говору пред америчким Сенатом од 22. јануара 1917 он формулише принципе будућег мира. „У свакој дискусији за мир мора се поставити начело да тај мир треба да је праћен коначним споразумом сила који ће дејствително онемогућити једну другу катастрофу као што је данашња. Сваки пријатељ човечанства, сваки разуман човек мора полазити од тога.“ Он полаже на то да мир не сме бити диктован, већ праведан. „Уговор о миру мора садржавати мир достојан да буде гарантован и одржан. Мир који ће одобрити човечанство, а не само такав који ће послужити особеним интересима и постојећим амбицијама заинтересованих народа.“ Он ближе дефинише идеју Лиге Народа овим речима: „Апсолутно је нужно створити једну силу као јемство ненарушимости споразума. И та сила треба да је јача него сила ма које друге државе сада у рату. Него ма какав савез који данас постоји или који је само у пројекту, тако да никакав народ и никаква група народа не буде у стању да јој се противи. Да би будући мир био сталан, он треба да је

зајамчен снагом већег дела човечанства.“ Он много полаже на то да нађе нову, бољу основу будућег мира. И он поставља питање: „Водили се овај рат да би се добио праведан и трајан мир или једино зато да се добије нова равнотежа снага.“ И сам одговара. „Само Европа задовољна може бити Европа мирна. Не треба нам равнотежа сила, већ заједница сила. Ми нећемо организоване суревњивости већ заједнички организован мир. Само ће онај мир бити сталан који је међу равнима. Мир чије је начело равноправност и где сваки има удео у заједничким добрима.“ Но Вилсон јасно види да право почива на сагласности. Он је одлучни и одушевљени борац за демократију и зато додаје: „А у тој међународној организацији има нешто што је још дубље него једнакост права.“ *„Никакав мир не може и не треба да траје који не признаје и не усваја начело да владе оснивају сву своју моћ на сагласности људи којима управљају; и да нико нема права да преводи народе у власт од владара до владара као да су они покрешна добра.“* Вилсон тврди „да су то принципи Америке као и да је таква политика Америке.“ *„Али што су политичка начела свију оних у свима земљама који гледају у будућност, јер су то принципи просвећеног човечанства и они треба да побеле.“*

Наде Вилсонове да се праведан мир може постићи мирном интервенцијом Америке разбијене су немачком нотом од 31. јануара 1917, којом она повлачи раније изјаве дате Америци да ће водити ограничен рат сумаренима. Па објављује да ће у будуће водити бруталан рат без икаквих обзира, одбацујући све одредбе јавно признатих међународних правила. У своме говору, кад је по други пут примио дужност председника 5. марта 1917, осећајући да се приближава судбоносна одлука и да Америка мора ступити у рат, веран својим принципима, Вилсон говори: *„Ми не желимо ни завојевања ни других користи; ми не желимо ништа што би се добило на штету неког другог народа.“* О својој одговорности пред тешким задатцима који га чекају Вилсон се овако изражава: *„Ја сам изговорио свечану заклетву коју сте чули и подигао сам се на овоме месту јер је народ Сједињених Држава изабрао ме за вршење овог узвишеног мандаша, јер је он нашао да сам достојан да руководим његовим пословима. Ја сада знам шта значи тај задатак. Ја сам савршено свестан одговорности која је на мени. Молим се Богу да ми дарује мудрост и снагу да останем у испуњењу своје дужности веран духу свога великог народа. Ја сам слуга народа и ја не могу успети ако ме он не поштомогне и не води својим поверењем и својим савешом. Ја верујем у Америку уједињену у своме осећању, у својим намерама, у своме схватању дужности коју јој пружа ова прилика да она послужи човечанству. Ми*

имамо да се чувамо од свакога који би хтео да из ових догађаја извуче личну корист или средство да увелича своју сопствену власт."

И може, са позитивношћу казати да је Америка све до краја рата била сагласна са Вилсоном и његовим идејама, па и онда када је Вилсон резултате својих размишљања и раније наглашаваних начина формулисао кристално јасно у својих познатих 14 тачака које све крунише идеја Лиге Народа и та четрнаеста тачка гласи:

„Треба створити једно опште удружење народа на основу једнога формалнога Устава у циљу да дадне узајамне гаранције на политичку независност и територијалну ненарушивост малим као и великим државама.“

За цело да је било много разноврсних и мањих узрока који су утицали на Вилсонову одлуку да уведе Америку у рат на страни савезника. Али сви ти мали потоци били су понесени великом бујицом идеализма; тежњом да Америка, пошто осигура победу, уведе искушано човечанство у нов свет међународних односа. Вилсон је увидео јасно да ако данашња цивилизација треба да се продужи, и да се спасе од ивице пропасти у коју је гурају извесни принципи који леже у њеној основи, то може бити само ослобођењем од њеног првобитног греха који лажно учи, да је у политици све дозвољено, и да једна држава признаје само један закон а то је закон развитка њене материјалне снаге и власти, без обзира на методе којима се то постизава, и на несреће које се другим причињавају.

Било је мислилаца који су наглашавали да је политика етика, али никада пре Вилсона није било човека који је имао његову материјалну моћ у рукама који је покушао да то начело практички примени на односе међу народима. Вилсон је разумео да је човечанство једна велика породица, да ни један народ не може живети у самом себи, самим собом и само за себе. Срећа и величина једнога народа није у беди његовога суседа, није у завери противу суседовога мира и напретка, већ у узајамној помоћи и хармоничној кооперацији свију народа на земљи. Тај дух и печат који је Вилсон ударио на америчку ратну акцију чини сву разлику и отвара нову периоду у историји човечанства. Истина је да су и савезници, пре Америке, прокламовали високе принципе слободе и демократије. Али сви они као и аутократска Русија у демократији и слободи тражили су само савезника за крајњу победу којом би остварили и друге недемократске и неслободоумне циљеве. Само је Вилсон у име Америке поступио другојаче.

Сви сте ви чули за клевету да је Америка ушла у рат, да би спасла своје дужнике од банкротства и тако осигурала своја новчана потраживања. И ти исти сићушни, мали духови,

који на сваком сунцу виде само пеге, набрајају ваздан других побуда, увек материјалне и финансијске природе, ради којих је Америка ушла у рат. Али све те клевете падају врло ниско. Сетите се стања крајње изнемоглости и очајања, које је обузимало све владе и све народе у ратујућим земљама. Сви су били свесни да ће Америка свршити рат. И на чијој страни буде она, на тој ће страни бити победа. Зар Вилсон у име Америке није могао испунити листу својих материјалних захтева који би били најсрдачније усвојени од једне или друге ратујуће стране, не зато да им Вилсон осигура победу, већ да их спасе од страховитих последица пораза. Сви сте ви убеђени да нема те цене коју Америка не би добила само да ју је тражила. Али Вилсон, и с њиме Америка, одолели су искушењу. Овај велики моменат има само једну паралелу у историји човечанства. Тај други моменат јесте легендарни догађај када је Сатана извео Христа на највишу гору, па му је показао сва царства земаљска, сва материјална богатства, и рекао му: „Све ће бити твоје, само ако ми се поклониш.“ И тај легендарни догађај чинио је епоху у духовном и моралном развоју човечанства. Исто тако демон рата попео је Вилсона и његову Америку на највишу гору материјалне снаге и власти. Довољно је било само имати жељу и пружити руку па да влада над глобом буде у руци Вилсона и Америке. Зар се не би нашло милиона и милиона „реалних“ духова који би поздравили Вилсона као највећег државника који је са најмањим напором снаге умео за свој народ осигурати највећу власт на земљи. Сан за који је Немачка пролила море крви, упропастила себе и Европу, остварио би Вилсон са најнезнатнијим жртвама. Али се догодило чудо. Вилсон одолева искушењу. Но догађа се још веће чудо, да цео његов народ, сто-милиона Американаца у томе тренутку потпуно је у сагласности са умом и срцем свога великога сина. И не диже се ни један глас протеста, ни један глас критике зато што Вилсон није пре него што је ушао у рат осигурао за своју земљу ма какву политичку власт, ма какве материјалне добитке. И то чудо нема себи равна у целокупним анализама људске историје.

Кад мислим на овај моменат онда ми се јавља визија Вилсона као каквога смелог ахача који неустрашиво седи на једноме бесноме коњу који се пропиње готов да са њим полети у нове дотле непознате светле моралне истине. Оно што је уметник који је стварао споменик Петру Великоме, који још стоји на једном гранитном блоку на обали Неве, представљајући Петра Великога као смелог ахача који је потресао и уздигао Русију, са много више смисла и у колосалнијим размерама могло би се експлоатисати као идеја за споменик Вилсона. Само у овом случају коњ под ахачем не би била само Америка као што је под Петром Русија, већ цело човечанство.

У спољној политици Америке Вилсон се јавља као револуционар. Он одбацује Вашингтоново начело, он жели да Америка ступи у тесни савез и кооперацију са свима народима. Он не одбацује Монрову доктрину, али јој даје једно више, шире и духовно значење. Док је Монројева доктрина везана за материјалне територије америчкога континента, Вилсонова доктрина улази у област духовних територија свију народа. Монројева доктрина осигурава Америку Американима; Вилсонова доктрина осигурава владу свакога народа над самим собом. Док Вашингтон саветује политику слободних руку, дотле Вилсон препоручује политику пријатељски стегнутих руку, чистих руку у једном општем савезу — Лиги свих народа. Како је огроман пређени пут од Вашингтона до Вилсона, и како горостасно стоји фигура Вилсона револуционара према државницима свих ранијих поколења. Величина те горостасне фигуре повећана је још једном цртом, без које та величина не би била савршена. То је трагичност његове судбе. Трагичност је круна величине. Трагична величина Христа није у томе што је он на крсту распет. Хиљаде других били су распети на крсту и није било ничега трагичног у томе догађају. Његова је трагичност што свет није разумео, што је свет одбацио велику љубав наспрам људи, ради којих се Христос дао на крст распети. Трагичност Вилсонова није у томе што он није успео, што није остао у власти, што је Сенат сићушних, узаних духова дезавујисао његово дело, то што Америка није ушла у лигу народа. Трагичност је његова у томе што ни свет ни Америка, нису још разумели величину његовога примера. Што Америка није била спремна да до краја иде за њим и да метне на своју главу једну нову ореолу, духовну и моралну ореолу нове неувеле славе.

Вилсону је пребачено да је хтео целу акцију мира на конференцији мира да проведе сам. Да су његови помагачи били безначајни људи чија мишљења он није уважавао, којима се обраћао за помоћ само у техничкој страни редиговања докумената. То је истина. На своме путу смелог револуционара у међународној политици он се осетио усамљен. Он је био сигуран само у велику душу широких народних маса. Оне су га разумеле, оне су одобриле његов скок и они који су највише имали да жртвују, па и своје животе да би се Вилсонова начела провела у живот, мислим на америчке војнике, одушевљено су следовали за њиме и просто су га обожавали. Истина, био је можда један једини човек у његовој близини — који је могао потпуно разумети његове идеје и делити његове осећаје. То је био Уелијам Брајант, до саме објаве рата Министар Спољних Послова у Вилсоновом Кабинету, а раније три пута кандидат демократске партије за председника Републике. По своме срцу и по своме уму Брајант је

био природни помагач Вилсонов. На жалост, Брајант је имао врло осетљиву савест и, као одлучни пацифиста који је био противу рата у принципу, дао је оставку онога дана кад је Вилсон прогласио рат и раставио се са Вилсоном. Лансинг који је заменио Брајанта био је раније једна непозната количина, па је такав остао и данас, у пркос томе што је стојао тако блиско светским догађајима. Уморан његовом неспособношћу да разуме нешто од оних побуда које покрећу Вилсона и да уђе у ток Вилсонових идеја, Вилсон га је морао на доста груб начин отпустити у сред рада конференције мира. Књига коју је Лансинг после тога публикувао у своју одбрану само је јасан доказ његове неспособности да се попне на Вилсонову моралну и идејну висину.

Стање у америчком Сенату који има пуну власт за одобрење међународних уговора било је очајно. Баш зато што Сенат нема политичке иницијативе и зато што он не кооперише тесно са председником у питањима спољне политике, и зато што је цела стогодишња прошлост Америку држала у некој врсти политичке изолованости, у Сенату није било људи који би бар мало разумевали општа међународна питања и бар колико толико били познати са свом замршеношћу европске ситуације у очи светског рата. У осутству широких хоризоната и смелих идеја сићушним духовима у Сенату остало је једино сплеткарење и партизанска пакост противу онога који их је с разлогом негирао и који је духовно стајао толико изнад њих.

Ради илустрације америчке необавештености нека ми је допуштено да дам један лични доказ. Одмах прве недеље мога доласка у Америку 1917 године имао сам ретко задовољство да се познам са Уилијамом Брајантом који, и ако је напустио положај министра спољне политике, као грађанин и велики беседник будио је у масама одушевљење за циљеве Вилсонове политике, те тиме лојално потпомагао Вилсона. Једно после подне у Вашингтону дала ми се прилика да у мирноме разговору упознам Брајанта са нашим српским, односно југословенским проблемом. Брајант се све више интересовао и ја сам до краја морао задовољити тај интерес. Он ме је замолио на крају да му оставим у рукама извесне мапе и друге статистичке податке којима сам се служио у томе разговору. И било је најдивније кад ме је на крају свега тако искрено и тако срдечно уверавао, како је све оно што сам му ја рекао врло важно, врло занимљиво и да он од свега тога није ништа — баш ништа знао. Да! то је био Брајант, искрен, одушевљен, поштен. Његова умна и морална репутација стајале су изнад сваке сумње, да њему није било потребно да се преда мном претвара, као да је познат са проблемом који је тога дана први пут чуо. Његова искреност и одушевљење за нашу ствар били су доказани и тиме што ме је он пожурио

да знања која ја имам о Европи и нашем проблему што пре саопштим америчкој публици. Он је одмах сео за сто и написао једну топлу препоруку своме издавачу у Њујорку да штампа моју књигу „Југоисточну Европу“. Па је тако и било. Кад је овако било познавање европских проблема код самога Брајанта, Министра спољне политике, какво је било сиромаштво духа код партизанских сенатора који често ван свога сенаторског мандата нису имали никаквог другог интереса.

Сенатор Лоџ, који је био председник комисије за спољне послове од самога почетка, заузео је један крајње непомирљив став према Вилсону и његовим идејама. И то тако тесногрудо да се то да једино објаснити увређеном старачком амбицијом што га Вилсон није узео за свога интимнога саветодавца. Ви знате да је Лоџ на сваком питању хтео супротно од Вилсона. Па је тако било и у питању Јадрана и нашег спора са Италијом. Лоџ је ишао тако далеко да је у том специјалном проблему усвајао све захтеве талијанских шовиниста. Али овај последњи став Лоџов да се објаснити и том околношћу што је његов мандат у Сенату зависио непосредно од многобројних италијанских гласова у држави Масачусету. Високи морални циљеви, нов ред ствари у свету и Европи, праведан мир међу народима били су тако потчињени једној увређеној старачкој амбицији и сићушном интересу да се одржи један сенаторски мандат. Код таквих духова Вилсонове идеје нису могле победити. Али да ли то умањује Вилсонову вредност?

Вилсонова ранија каријера професора и мислиоца помогла му је да се нађе у оном вртлогу идеја и бура осећаја који су за време рата владали светом. Стара навика кабинетског радника, мирног истражиоца објективних истина били су драгоцени за јасно формулисање његових идеја. Вилсону је било јасно да старо учење о држави као једном организму, које стоји изван свакога морала и признаје само силу, не може се више одржати. Човечанство је зато ту, да у своме животу оствари више духовне вредности. Држава је само једна људска установа. Ако се у политици и делању једне државе не види карактер моралних и духовних вредности, онда она нема смисла да постоји. Две основне људске страсти и најниже у исто доба, *страх и мржња*, јесу родитељи ужасних злочина које сваки рат собом доноси. Никаква победа, никакав пораз противника не могу ослободити човечанство од тих страсти. И докле год постоје узроци, последице су неизбежне. Стара равнотежа сила мора се заменити поштовањем права. Свестан у вредност таквих концепција и уверен да ће у дубинама народних срдаца наћи помагача, Вилсон се без обзира бацио у борбу противу свих предрасуда америчких или енглеских, немачких или француских, и противу свију организованих влада и котерија које су живеле старим идејама и клањале се старим идолима.

Да практично оствари свој идеал, да човечанство баци на један нов пут, он је видео само један начин. Америка мора дати свету доказ своје потпуне незаинтересованости. Немац и Француз требали су да осете да је Америка непријатељ њихових предрасуда, али да је пријатељ њихових народа. Из рата Америка је морала изаћи чистих руку. О како је срећна Америка која је у томе моменту великога искушења кроз ум и срце свога сина дала свету такав пример.

Лига Народа била је једина установа која је могла извести човечанство на нови пут, заменити силу правом, угушити страх и мржњу, и створити нови ред ствари међу државама. Вилсон је знао да из његове главе, ни из умова свих његових савременика, па и најодушевљенијих сарадника, Лига Народа неће и не може изаћи савршена као Палас Атина са копљем и штитом из главе Зевсове. Да Лига Народа постане моћна, и да она оправда наде које је у њу полагао, Вилсон је знао да треба много борбе и много времена. Али је он такође био праведно убеђен да светски рат са свима својим ужасима јесте страховита лекција и да је човечанство, ако хоће да живи, ипак нешто научило. Тај психолошки моменат Вилсон није смео и није хтео пропустити. Жртвујући све друге мање циљеве, без обзира на непријатељство у америчком Сенату и расцеп у сопственој партији, он је право пошао главном своме циљу, да оствари Лигу Народа.

У Паризу на Конференцији Мира настало је упорно хрвање између Вилсона и других у циљу да будући мир искрено и отворено прими за своју основу принципе из Вилсонових четрнаест тачака, док су с друге стране јасно биле видне тежње да будући мир буде експлоатисан једино у корист победилаца, па и то оних најсилнијих. Вилсон је морао чинити и чинио је уступке. Добијен је мир компромисан и тешкоће у којима се данас свет налази делимично бар јесу казна што је свет одступио од Вилсонових начела.

У једном детаљу у Јадранском питању Вилсон није правио компромиса. Његово решење било је боље и праведније него ово које имамо данас. Ако и ту није потпуно успео, ми Југословени са благодарношћу сећаћемо се увек његове улоге и морамо бити свесни колико је он допринео да решење Јадранскога питања не буде много горе него што је данас. Тиме је Вилсон задужио и нас и Италију и свет на широко, јер је увећало смањило опасност једног будућег сукоба.

Паралелно са оним хрвањем у Паризу настала је у Америци оштра реакција противу пројектованог уговора о Миру и америчког учествовања у Лиги Народа. Резултат те реакције свима је познат. Америка је закључила одвојен мир са Немачком и Америка није ушла у Лигу Народа. Два су главна узрока допринела томе. Први је узрок психолошки

јер је речено „Лакше је камили проћи кроз иглене уши него богаташу ући у царство Божије.“ Богаташ у овоме случају била је Америка. Вашингтоново начело политике слободних руку било је тако плодносно, било је тако познато и толико опробано, да је постало догма америчког политичког живота. Само снага Вилсоновог генија потпомогнута ратним узбуђењима могла је створити тај идејни преокрет и покренути Америку да у пркос свему пође за њим на нов непознати пут. Ништа није природније до да у души појединаца као у души народа остаје једна резерва, једно колебање које ће при првој узбуни створити реакцију и командовати на лево круг. Та реакција била је увек одржавана конзервативним или сићушним духовима у сенату и широм Америке. Али оно што се догађало у Паризу и у Европи, за време Конференције Мира, учинило је да је реакција противу Вилсонових идеја победила у Америци. Од после-ратне Европе Америка се силно и с правом уплашила. Вилсонов полет у светле али непознате висине њу је уплашио. Она се није одрекла ни једног његовог начела, она и данас признаје сву њихову лепоту и вредност. Само Америка мисли да Европа није способна да их усвоји и примени. Америка се плаши да не прими на себе формалне обавезе да брани један мир или његове детаљне одредбе и онда када тај мир није закључен на основу Вилсонових начела и када је извесне његове одредбе сам Вилсон прогласио као насиље. Решење Јадранскога Проблема и италијанске претензије на нашу територију били су цитирани као пример да Америка не може узети на себе обавезу да својом моралном и материјалном снагом штити убудуће та или њима слична решења. Да, реакција је триумфовала у Америци. Она је Вилсона скршила телесно. Из Беле Куће Вилсон је изашао као инвалид на штакама, али његов дух остао је горд, неустрашив, а његова вера у идеале није била никад поколебана. Он и даље остаје у арени и бори се до краја. Пре три месеца он се диже готово са самртничке постеље у свој својој величини и на дан петогодишњице кад је добивен рат он шиље своме народу овај апел: „Пошто смо извојевали победу, ми смо се повукли у надувену и себичну усамљеност, која је дубоко недостојна, јер је очевидно кукавичка и нечасна.

Једини начин да достојно прославимо дан победе, јесте одлука да одбацимо самокористи и да још једном у речи и делу будемо верни највишим идеалима и циљевима међународне политике.

Тако и само тако можемо се вратити истинским традицијама Америке.“ И овај апел дивнога борца одјекнуо је широм Америке и произвео опет радост у душама и узбуђења у срцама, као оно некада за време великих, незаборављених историјских ратних дана.

У своје главне циљу Вилсон је ипак успео. Лига Народа је створена. Она је његово, и хвала Богу живо, чедо. И ако Америка још није ушла у њу, као што нису ушле Русија и Немачка, врата Лиге су отворена и не треба сумњати да ће се сви народи наћи у њој. Јер су начела Лиге Народа животворна. И када у своје будућем прогресу човечанство заборави данашње невоље и ратне ужасе на своје Хоризонту, оно ће увек имати једну звезду водилу са мирним, топлим сјајем, и то ће бити звезда Вудроа Вилсона.

Владислав Савић.

СТЕГОНОША.

Још је имао млечне зубе и борио се с *p*, још га је мати умивала и брисала му нос, а већ је био као нико, и један, нешто за се. Колико пута му вршњаци оду за цркву под брег, да се, као велики, играју јунака, па, хитро припасав дрвене сабље, дигну овратнике, пребаце гордо преко леђа пушчице од зове, и, подељени у гомилице, спреме се за бој. „Ја сам Француз!“ викне један; други: „Ја сам Рус!“ „А ти?“ упитају га. „Ја сам Јусуф“. „Шта?! Турчин ваљда! Јусуф није народ!“ „Да ме нисте учили! устреми се он, сикћући, дигнув обе руке. Ја сам ваш вођ и предводник и, ако нисте задовољни, сад ћу вам показати!“ И деца морадну да попусте и да се сагласе: тако је глават да намах сруши оног на ког пође.

Други ђаци скупљају марке, он чува дугмад. Другови му траже цвеће, он хвата бубе. Дечаци се хвале и диче лепим рукописом, он тим да зна, из писмена, „прочитати нарав“. Младићи изваде огледалце из џепа кришом, и ради тога да не би били смешни и постидни; он, он стане на сред собе, пред велико огледало, па се криви и бечи један сат, и баш кад у соби има света, кад није у њој сам. „Шта ти то радиш, Бог те видео?“ „Изучавам свој поглед“.

Кад се људи ражалосте, кад би од туге заплакао свако живи, он се смеје, зацени се, сузе му ударе низ светло лице, умуса се од среће и блаженства. Што је свима обично и просто, о чему нико и не мисли и не говори, то је за њега загонетно, мутно, необјашњиво, он због тога лупа главу, очајава што ће то бити „навек тајна“; али што је и мудрацу чудно и неразумљиво, пред чим свако стоји поражен и нем, на то он презриво отпушта усну и одмахује бледом руком, јер му је то „јасно као небеско сунце“. Ма никад ко шта да порече, да он не устврди, ни да когод шта подичи, да он не наружи. Баш као да види унатрашке овај Божји свет! Песник, сликар и музичар, Анте Драган Франић.

Већ и споља, по одећи, разликује се од свакога, истиче се и у тмуши која броји хиљаде, одваја се сликовито и од земље и од људи, доводи странца у дивљење и недоумљење: — од зелене му кадиве капут; кравата од жуте свиле; место запо-наца и овратника, на њему чипке; коса га поклапа до рамена као сјајан шлем; шешир му црн, до ушију, продеран, огроман; сигурно има два добра лакта, у пречнику.

То би можда било мало да га човек примети првог, забезекне се и осмехне и окрене за њим замро и усхићен, кад он не би скретао поглед на се и другим: — кадива му излизана; чипке отрцане; ципеле му нечишћене добрих шест месеци; с косурине му се може да скида скалупљена маст; две вилице до две четке; два мала уха два велика рога изобиља; ужасно виче кад говори; нос брише рукавом.

Ипак би све било, канда, узалудо, да му не пристаје и не личи што год метне на себе, да му одело није справ њега, да нема неке дивне везе између његове спољашности и његове душе, да се не види, у свему томе, његов дух. То долази свакако отуд што је приметан и као човек, уочљив и као лик: — глава му је бундева; врат као у лабуда; две руке две рипиде; две ноге две свеће; очи беле и на врх главе; зуби кварни; корача оштро и сумануто; дахће као воз.

Виђа се обично после подне; тик пред сутон, кад излази и други свет у шетњу, но ни за ким се људи код нас толико не осврћу, нико није у нашем граду толико поздрављан, нико се не креће радознано тако као он. Само што њега не дира ни пљесак, ни звиждук, ни ласкање. Увек мине равнодушан, загледан у чист рујни видик, прав као доглед, показујући тако да живи високо, у небесима, да је над земљом и стварима, над смехом и кукањем, да људе уза се броји и цени колико турско гробље. Није му стало до тога шта мисли о њему овај и онај, јер он сâм најбоље зна своју цену и кога преставља: — највећи је живи уметник хрватски; истеран је из гимназије; издаје свој лист; објавио је четири песме, урешене цртежима које је сâм начинио, својом сликом и потписом, и аутобио-графијом; има метресу какву нема нико: издржава га; посвађан је с матером и с оцем; живи за се; презире ђаке и професоре; мрзи крв и злато; уважава само себе; другом каже „ти“.

Од куће излази не ради тога да прошета, да кога види или да се с ким састане, него да окупи у градском парку што више људи и младића који ће слушати шта беседи, давати му све за право, слагати се с њим у свему и увек. И, одиста, сваки пут, док пишти и грми с ћелавог виса војна музика, лептирасто лете деца, шале се облаци, и, с падањем првих сени, множи се смех у жена, он потрбушке лежи на земљи, бије ногама о ледину и, запењен, шири правду и истину, и

убија лаж. Доказује увек исто: да живот нема смисла; да је Европа у пропадању; да смо некултурни; да силом треба будити из сна наш учмали народ; Сезан да је највећи сликар од кад има сунца; Полић да је гениалан; Матош да је бог; — и још Анте доказује, у парку, са траве, да су сви људи у граду глупи, једино он да није.

— И ниси, и ниси! добаци му, огорчено, по ко год у пролазу. — Ти мислиш што нико на овом свету, за триста-шездесет гради друкче, обрнуто од свих нас.

— Ја се тиме поносим! груне се Анте у прса шаком, балавећи. — Глупане један! Хвалим Господа!

— Ти би се поносио и да ти израсту магареће уши на глави, само зато што их нема други свет.

— Шта!? дигне се избеzumљен и уплахилено погледа слушаоце. — Ко се слаже с њим?

Али на пречац обневиди, јер угледа на лицима осмех као одговор. Тад, позеленео од таштег беса, натуче шешир, без опроштаја стрчи низ парк, и заћори кроз град.

Никад не прође у такав тренут божански и с миром. Заустави на улици тако ма кога, човека ког дотле видео није, и ког неће видети више можда никада, па га куцне штапом по руци и — стане.

Стане и онај, пренеражен.

Гледају се.

— Ви мислите, Господине, да ћу се ја извинити? развуче Анте презриво усне. — Варате се! Ја сам вас намерно ударио, и ударићу вас још. Одвише сте угојени, спавате у ходу, не мислите, па да вас протресем. *Такви* су криви што је код нас учмао живот, такви као ви! Ево вам још, на!

И опет га дирне штапом.

По уву!

Силно се онај запрепасти: мисли да је срео луду, и — пожуре. Али га Анте не напусти, него пође у стопу за њим, и продужи да га лупка по глави и по рамену. Док се човек не освести, и не потрчи по жандарма. Тад већ буде сутон: у последњем сјају небо; сва земља у сенци; ваздух препун ластавица и јеке од звона; час када је преплављен светом расцветани трг. Имају људи и куд да иду и шта да виде:

Дограбио жандарм Анта за масни рукав, па, као да се стиди шта ради, више га склања но што га вуче кроз запрашен град. Јер Анте не само што не иде, и што се, гологлав, одупире, као јуне, него још дигао поврх себе онај свој шешир, па млата и виче из свег грла:

— До-лее! До-ле ти-ра-нии!

Тако од крика поцрвени, да по цео минут потом буде блед. А онда опет порумени. Сав се надме што би да викне. Увуче сав дах. И, одиста, крикне. Као труба. Да зајечи.

— Доле ти-ра-нии!

Не буде једног шетаоца који не застане и не развуче усне у осмех. Нико није пошао, до душе, ради тога да гледа и слуша Анта, и тешко да је коме првина то што види пред собом, али је сваком мила лудост кад је туђа, па лагано прилази пратњи и иде за њом. Што је ова већа, тим Анте грђе виче. Кад их се скупи већ толико, да не види пред собом ништа осим главâ, онда истом и узме да вришти и да се бекељи, и да баца на усне пену плахог усхићења:

— Доле тирани!

Срећан је кад може свечано и шумно да прође кроз град... Сутрадан вече буде тихо, преливено топлим рујем, раскошно у стиду, па грађани буду онакви какви су увек: лени у твору и говору, мазни у ходу. Кад се на пречац *он* појави, као аутомобил брз и дахтав, немилосрдан и одлучан као победник! Намах настане међу светом јурњава и смех.

— Ево га иде, ево га иде!

— Трчи, да видиш Анта!

— Брже! Ту је!

— Пссст!

Боже, што буде блажен! Боже, што му буде мило кад примети да је својом појавом изазвао шум! Прође кроз народ високе главе, презривих усана, уверен да је и бич свету, и насушни хлеб!

Нема тога ко не пружа прстом на њ. Нико није равнодушан кад се он помене. Склањају се и десно и лево на путу којим мине. Говори о њему свако живи. Он је славан...

Сумњу да није и велик, да не личи потпуно на оне којима се каткад и сам диви, убацили су у њега суревњивци, али само на основу онога што се о њему причало. Стога се и није збунио намах. Ништа за то, мислио је, што га свако не поштује и не цени; велики људи су увек били презирани и исмевани; то је само доказ више да је на правом путу. Зло је настало касније, онда када је сам запазио своје недостатке и тешке мане: нема на лицу ни једне боре; јак је; није блед; не изгледа исцрпен и смојден; не жале га због несрећа и због грехâ; безазлен је као ован и празан као ђуп. Није он раван највећима. Није зато што су се они сви патили, а он је срећан...

Сазнање да треба да испашта и да се пати пало је на Анта изненада, па се он тако, одједанпут, и променуо. На пречац престао да излази, скупља људе, поучава их и гони на рад. Кад се појави међу светом, — случајно, и највише једанпут у седмици, — већ својим изгледом посведочи колико се променио и како је други: на глави му ћелепуш; низ леђа капуљача; на ногама нешто као ни опанци ни сандале; опасао се ужетином од десет лаката; загледао се у црну земљу; у руци носи крин.

— Г. Анте! појуре људи на прозоре и на капије, једва задржавајући смех у себи. — Где сте до сад, човече Божји? Станите!

Али он, ни да се обазре на лупу и зивкање. Настави да мили, погружен и згурен, као испосник. Док се који не присети и не викне:

— Исти сте свети Антун Падовски! Г. Анте! Ал' исти!

— Је ли? застане, устрептао, осмехнув се. — Нисам о том ни мислио! Ни тренут!

И продужи, покајнички, пут у цркву...

Он, који је говорио да нема Бога, да је вера глупост и лудост, називао себе Паном Двадесетог Века, више свега стављао личност, слободу и уметност, сад васдан проводи у молитви, у посту, у бусању, у разговорима са свештеником или с којим монахом. И штампа једино верске песме: химне Пречистој Матери Божјој, Пресветом Срцу Исусову, Светом Оцу Папи.

Из потребе за заносом, по навици на сумрак, у жељи за мучењем, излази од куће само ноћу; не склапа ока по четири, по пет дана; до зоре лута кроз планину; када мора да почине, легне на камен. Једино вихор и мећава нагнају га да проведе ноћ у соби, па и тада не у својој но у туђој.

Седне тако вечером за сто породице каквог чиновничкића при крају нашег малог града који је сву ноћ мрачан. Напољу урла олујина; бије крупан дажд; мачевају се зелене муње на црном обзору; — они ћућоре под свећицом, па читају или диме, и враћају у карте. Кад се на пречац затресе окно.

— Ко је? устане домаћин, а деца врисну. — Шта ти треба, шта хоћеш?

— Добри људи! зачује се изнапоља кроз фијук ветра. — Дајте путнику преноћишта! Смилујте се невољнику!

— 'Ајде, пусти га! ражали се прва, жена. — Погинуће, сиромак, ноћас.

И домаћин отвори.

Но како отвори, тако стукне.

— Г. Франићу! кликне запрепашћен. — Откуда ви по овом чуду, Бог вас видео?!

Анте стресе са себе воду, па зачкиљи и развуче усне у осмех:

— Зар ви мене познајете?

— Како вас не би познавао! Ви сте...

— Ја сам мали, од најмањих, недостојни, — згури се он и посрне. — Не обраћајте на ме пажњу! Не заслужујем! Дајте ми само да прилегнем и да кости одморим! Јер гле, и птице небеске имају гнезда, само га ја немам.

Раздрага се породица, тако се раздрага да једва оде у легање, да не може сачекати да сване: нити је хтео намерник

да што окуси, нити да се свуче, ни да метне покровац на се и јастук под главу, — тога вреди видети. Али јутром, кад се пробуде и окупе, њега нема : искрао се док су они били у сну, и одлутао.

У то време, он већ буде у кафани, па тражи послугу и жели да га служе. Залуду му доказују да је рано, да се собе истом чисте, да послуга још спава, он би једну кафу упркос баш тад. Кад му је најзад донесу, врати је.

— Ваљда већ знате какву ја пијем ! повиче, љутит, на келнера.

— Какву, Г. Франићу ?

— Без шећера ! Најгорчу !

Ма да му се донесе што жели, ипак остане незадовољан, и непрестано нешто врчи и замера : свеће му сијају „богохулно“ ; кафана има „блудан“ израз ; изврнуте столице с ногама у вис, владају се „непристојно“. Престане истом у раздање, кад се појаве прави гости за столом : дигне се и отумара у маглу и снег...

Како се он, уз такав живот, и не пресвлачи, и не брије, и не умива под сунцем никад, прљав је и ушљив невероватно, и нарастао у косурину. Па је ужасно и ослабео, јер му је, на дан, по цео месец, једина храна лепињица, а испија с њом по четврт оке ракије, тако да сатима лежи на поду, немоћан и заведен у бунило, пијан као мајка.

За суседе је постао ужас, предмет смеха, чудовиште, нешто што се сажаљева, не разуме, избегава. Колико пута један од оних што живе с њим у једној кући стрчи на плочник, опазив ког свог пријатеља, па га чупне за рукав :

— Оди, каже, да нешто видиш.

И домами га к себи у собу.

— Гледај, вели, кат ниже, лево, трећи прозор од угла, у стан Франићев. Видиш ли што год ?

Човек се намршти, врдне главом и — одиста опази. Опази он на своју пропаст, јер се толико изненади да после не може ока да скине, па закасни куд је пошао.

— Шта он то ради ? прекрсти се. — Метанише, клања, шта ли ?

— Удара главом о дувар.

— О дувар ? Главом ?.. Па докле ?

— Док не падне у несвест.

— Бога ти ? А зашто ? Шта ће му то ?

— Да има, каже, више искуства, да није безазлен и наиван, да зна шта је бол.

Он то не чује и не види, и нема у граду никог свога ко би му дојавио шта се о њему говори, на што служи простом свету својим ликом и владањем, али слути да га

опкољавају пропалице и злобници, бездушни људи, ћифте, па се према томе и понаша.

Задажди над градом у сумрак. Буде студно. Свак похита с послом и с ходом, свако се потруди да стигне кући још за видела, једино не он: он мили, погнут и задихан, као да се упрегао, па уз воду вуче чамац пун камења. Али кад опази познатог неког, брже боље натуче шешир и пожури.

— Здраво, Анте! викне овај, изненађен. — Стани куд си нагао?

Он се тргне, поведе се, и пређе руком преко чела и приђе ка оном полако — полако, и не скидајући ока с њега:

— Збиља је, шапне, ово чудно!.. загонетно!

— Шта то, Г. Анте?

— Што вас сад срећем.

— Гле! а шта је у том необично?

— То што сам вас сањао ноћас.

И гледа у оног исколачено ваљада минут.

Како киша лети право у очи, човек махне главом:

— Какве то везе има једно с другим?

— Такве, шапне Анте, што сам сањао да ћу вас срести баш данас, и баш на овом месту, и баш у овај час... Ево, извол'те: шест и тридесет, а где смо, видите.

Па извади сат из џепа и рашири руке.

— Е, то је збиља реткост! узмакне човек под стреху, јер му киша почне да цури право на теме.

— Чекајте, чекајте! дохвати га Анте за рукав, — није то још све!.. Ви сте сигурно приметили да сам ја пролазио погнуте главе. Знате ли зашто? Зато што сам сањао да ми нећете скинути шешир кад се састанемо нас двојица.

— Но, молим вас! Зашто не бих...

— Па то је оно, Господине, што не знам! кликне Анте и посрне. — Несхватљив је живот! чудан! загонетан!.. Можда сам онако сањао стога, што сам уверен да ме људи презиру и мрзе, и што сам убеђен да сам им гадан!

— Што бисте ви били коме гадни! Којешта!

— Онда ви мене још не знате, — растужи се Анте и шапне: — Ја сам ужасно покварен човек!.. перверсан!.. заражен! Ја се страшим своје душе и гадим свог тела. Ја желим да сам, за минут, жаба, па да самог себе згазим ногама.

— Извинте Г. Анте, — осмехне се човек тихо, — како ћете ви самог себе згазити, па да, с опроштењем, и јесте жаба?

— Па то је оно што говорим: чудан је живот! загонетан! несхватљив! нити смо ми за њега, нити он за нас...

— Ко, кажете, није за кога?!

— Ни живот за нас, ни ми за њега.

— Шта то значи?

— Кад бих ја знао! уздахне Анте у очајању. — Не знам, драги Господине, у том и јесте ствар! Говорим вам цело вече, а ви не разумете!

И, очајан што му случајни сабеседник не повлађује, не дели са њим најпростија мишљења и осећања, огорчено одмахне руком, и замакне за угао, у кишу и мрак...

(Наставак у идућем броју.)

М. Кашанин.

ГЛАВОМ БЕЗ ОБЗИРА.

На Компировића Гувнима у Зубину Потоку насађиваху сељаци десетак да се врше. Уврх гувана, под једним гранатим орахом баш до сеоскога пута, сеђаху десечари — спахије — два Пазарца, две сиромашније аге, који друго нису навикли да раде, а приходи им са имања малени да би могли целу годину левентовати.

То беше ваљда први случај да Пазарци закупе десетак у Колашину. Не маре они за њега ни кад имају тамо што да зараде. Није тамо раја као што је рекао Бог. Знају они да ни Колашин њих не воли и да никако пред њима неће да се уплаши, па да буде понизан и покоран, као да Пазарац и није Турчин. Пред њима се Колашинци не либе и не крију: говоре слободно што хоће, носе оружје, седају код њих као код каквих пристава, као да ни мало нису господари, те само што им још не пребацују што су се обрукали и потурчили. А Пазарац је друкчије навикао. Да се испрси и напући, па све што је крштено да застрепи, да гледа у њега као свога властелина, покорно као роб, клањајући се са прекрштеним на прсима рукама, склањајући му се с пута као презрена ствар и да са пуним устима само изговара: беже, господару, ага драги!.. Међутим, као на пакост, Колашинац тврдоглаво неће ни да чује за те нужности: навикао је поред Арнаута на несложеније односе, па скреше пазарском кућићу „како си, Смајо?“ као да му је био на повојници, да се туштом Смајилаги окреће ахмедија око главе, те проклиње из све душе своју царевину што лудо допусти да се запати овакав *крмски син*, овакав дрски Влах, каквога докле је шупље нема... Ех, да је као што није: да се ова нахија преда Јени-Пазару, да је он мало укундачи, кад је овако из кундака изишла! Ех, ех, баш нема Турчина да увиди ову потребу!.. Оставили би у таком случају Колашинци своја кратка гуњчад, отпасали реденике, па узели у руке лескове мачуге, обукли се као остала раја, а не овако — да га Пазарац не може распознати на путу, но му, крмском поганцу, често назове „ме-

раба“, а он дрско прихвати, па удари после у кикот као да га је видео пијана са шалварама у каљишту. Ваљало би, ефенди-бенум, да су мекши од памука... А овако?.. Смркне се сваком пазарском аги кад га сутара надари да прође кроз те пасковиће...

Скоро је ову нахију газила силовита војска, па се ова двојица што седе под орахом и надгледају вршаје, мало преварила, те изгледа проклињу дан кад су пренебрегли стара причања и постали колашинске спахије.

А ништа не беше примамљивије но бити спахија, нарочито за време побуна и слабљења царске власти. По укидању спахијскога реда држава продаваше закупцима десетак земљишних приноса. Муслимански прваци се здоговоре кад сазру жита, па поделе између себе села и крајеве, да се не би такмичили. У колико је ко био јачи, у толико је више закупљивао, па после и сам препродавао. Тако су се богатели с по муке. Поред свега тога грабили су се за српска села. Тамо су прибирали не десетак, но како су и колико хтели. Па и ова два Пазарца, Хајро Галоња и Имро Шлећерагић добише у део Зубин Поток, надајући се да ће сад тамо наћи све саме овчице, јер су их низами и Бољетинчеви Арнаuti научили да знају шта је Турчин.

Појахали су коње и синоћ стигли рано. Испод села, на своју несрећу, прво среташе лукавога Кики Богдановића, невероватнога обешенејака, који је умео да дволичи као да је убоги ђаво, а најоданија царска раја.

— Је ли то, домаћине, Зубин Поток? — упиташе га они, а он их премери и познаде одакле су.

— Јесте, моје добре аге, а што?

— Спахије смо, па да нас поведеш на конак, но код кога доброг домаћина и... чиста.

— Црн вам конак — не било од мене речено — у том ђавољем селу, моје лијепе аге!.. Ја сам из другог села — слага Кика, — и у царско и аганско здравље чипчија, па знам шта је Турчин и како га ваља дочекати... Зубодолци имају своју земљу и не доносе — даље било од мене — Турчина ни до кољена. Сваки обор пун свиња. Опоганићете се. Заспати не можете од силнога гроктања. Размислите, ако сте Турци!..

— Па има ли какав турски хан?

— Бог с вама, лијепе аге, какав турски хан?!.. Зар може Турчин боравити овђе?!.. Хе, кад не знате... Ја нијесам баш одавде. Моја је постојбина у Жуљевићима. Досељеник сам, па су ми ови Ибровци као друга вјера. Ето нашине се по неки Турчин отуда, па у подне сецаду под дријен да клања. А њихна ђеца, врашка копилад, цијеле буљукe с обадије стране!.. Свиња, моје лијепе, аге!.. Но има један хан

ето онај што га видите. Чисто је као да је ваша рука. Турци свраћају. У село не, ако сте Турци! Хе, кад не знате...

Први корак, па наopak. Окренуше збуњене спахије у хан. Да преноће за новце и да за вечеру поруче по два обарена јаја. Ни пите, ни кокошке, ни погаче, ни меда, ни кајмака. Вај, а како се научило и како очекивало!..

Јутрос су уранили. Позвали су кмета и он их довео на ова гувна. Сеоски пољак им као од беде прихвати коње и свеза за инат под један орах. Они их сами распремише. Развезаше терђије и простреше под овим орахом своје секаде лично. Пољак им захити воде у нов крчаг који су у хану купили да не би пили воду из сеоске посудине, која вероватно заудара на крметину. И тај одрпанко, тај пољак, спусти покрај њих напуњени суд, па немарно одмаче као да су прокажени. Нити да наложи огањ, нити да поред њега спусти кавени прибор, као да они нису Турци и као да могу без каве... А од какве дворбе ни спомена нема. Та, где су они ово?.. Је ли овде још Турђија, или је Влах већ притискао?...

Позваше их кроз њиве да одвајају десетак. Таман они за крстину, а Зубодалац повиче да му је не дира, јер је оставио за семе. И то не да замоли, него опором рекне како у те обичаје ни један Турчин досле није дирао. Пођоше даље. Њива до њиве. На једној узеше десетак, па прекорачише у другу.

— Не, аге! Та њива припада другом селу, Јасеновику, — повика кмет.

— Како другом селу, кад је у вашем?

— Тако. Измијешано је код нас.

Галоња и Шећерагић пођоше даље зловољни, узимљући просто с реда, да се не би више љутили и једили. У неко доба кмет им рече да је све свршено и да треба да се врате да се жито сади, а они превиде са сељанима *пабирију*: сено, кучину, зелен и друго.

— А оне њиве изнад села, јадан? — упита кмета Галоња.

— Бог с тобом, спахија!.. Оно нијесу наше. Све припада Превлаку, Јабуци и Горњем Јасеновику.

— Горњем Јасеновику, Доњем Јасеновику — тек за нас нема валаа, као да нијесмо спахије, но просјаци! — сетно изговори Пазарац, па пођоше на гувна.

Кад већ сељани уведоше коње у вршаје, кмет узе собом једнога виђенијега сељака и седе код десечара да их по обичају мало разговори.

— Да се старамо ручку, аге? — упита он, — шта би спремили?

— А имате ли одвојене судове?

— Како одвојене? чини се кмет као да не разуме питање.

— Тако, јадан... за Турке.

— Бога ми то наше жене не знају. А ми, да простите, једемо и лети и зими крметину.

— Ђути, бре крмче, не спомињи ми то! — плану Шећерагић, па пљуну од неке гадљивости.

— Е, е, опростите нијесам знао, нећу више...

— Кад је тако, — умеша се Галоња: — нареди да се умијеси једно колаче паћ љеба и обаре јаја. Али кажи тој крмачи да добро опере руке и не љушти јаја: сами ћемо... Немој нас опоганити, свега ти на свијету!..

Уђе у вршај да понене коње Митка Дангал познати по страховито тешкој речи својој и псовци у свом Колашину. Као помаман он се рашеребари, јурну на коње и поче да виче као да је негде у густој шуми:

— Ха, дорате што си се укочио као Хаџи-Аџо у Новом Пазару кад је рамазан. Ха, була ти намигнула!.. Ха, вранче, ћају ти твога!.. Ха, зека, што си се окомољила као Емин-ефендија Бошњак кад клања!.. У-ха-ха-ха, вјеру вам вашу ињу!..

Турци се болно погледаше и намрштише. Они и не слушаху шта им кмет прича, мислећи шта да раде даље у овом проклетом селу, које као да се зговорило да им сваки тренутак ђаволски отрује. Како је почело они неће моћи ни подне отклањати. Таман ће почети намаз, а онај ће безобразник што у вршају гони коње забрбљати којекакве непристојности и покварити им молитву. Зар да је прекидају и поново отпочињу? Да им се још и насмеју? Али се и на том не сврши. Озго из села зададе се крдо свиња. Гоне их деца к Ибру на пландовање. Грокћући, квичећи, у облаку прашине, каскајући са оклемпављеним ушима, крдо се као по каквој подлој заповести раздвоји и пројури с обе стране запрепашћених спахија, ни мало не водећи рачуна о њиховом осетљивом носу и оку. Чак једно каљаво прасе, дивно изразито за свој род, као у пркос очеша се, па и добро почеша о Галоњине бисаге.

— Пхи!.. Јареби Боже, шта ово би!.. управо крикну Хајро пут Имра, који већ беше зажмурио и затискао уши да не слуша одвратну песму крмећу.

— Валаа што хоћеш, — одговори овај, — тек у јаду нам је турковање!..

Барем да се кмет наљути на чобанчиће, или да замоли спахије за опроштај због оваквога испада: напротив забробио је као да ништа било није, па наређује деци да гоне у лугове и добро чувају. Баш му ни мало није стало до тога што се људима смучило од непоћудне стоке, коју су они у читавом својем округу сасвим истребили. Невиђено и нечувено досле...

Па да се, с јадом, заврши на овом. Којекако се још могаше подносити. Али као да је сами нечастиви ушао у сваку Зубодолску душу, па је нагони да чини оно што није у реду пред оваким лицима. Кмету приђе снаха редуша и сухо поздравивши десечаре, рече како је ни куси није могао научити :

— Знам да не можеш чекати турски ручак. Спремила сам ти нешто јаја на сланини. Хоћеш ли овђе да ти поставим?

Спахијама се смрче од овога. Ништа не говорећи они скочише као опарени. Од Косова овога јада за Турчина било није. Проклета жена! Буди помену пред њима сланину, како смеде доћи на мисао да је могућно поставити је ту да кмет на њихове очи једе? Шта мисле ови Колашинци о њима? Зар то није најстрашнија поруга њихову дину? Ко још то може поднети, кад већ не сме ни да бије ни да убије? Па још неко да чује? Море, у каву међу људе не би смели изићи... Зато дохватише своје сецаде и бисаге, па на коње. Готови да појашу Галоња позва кмета, који се тобож ишчуђаваше :

— Ето ти села, а ето ти десетка. Пазарили смо га од царске хазне за шеснаест лира. Радите како знате — за нас неје !..

Спахија се затим маши за вођице, но примети како му парип бије ногом о тле. Према заједничкој поверици то је значило да ће се скоро вратити на исто место. Али га Хајро злобно лупи опанком под колан :

— Валаа, крмковићу, можеш до ноћи ударати, али те ја овамо овога свијета не дојахах више : осим... осим ако те Колашинци украду !.. А каки су, Господара ми Бога, и то море бити !.. Јаши, Имро јадо, ако си Турчин !..

Звекнуше бакралчије и сељаци поустајаше да их поздраве. Али узалудно : увређени се десечари и не окренуше. А Митка Дангал, као да је извојевао какву озбиљну победу, наслони руку на стожер, исправи се, па кликну коњима да одлегоше обе стране покрај Ибра :

— У-ха-ха-ха, вјеро иња !..

Гр. Божовић.

АНЕТА.

I.

Носећи велику црвену мрежу на раменима, рибар Лука и глуви Тома силазили су обали. У барци, на чијем кљуну је учвршћена лампа, седео је рибар Пјеро чекајући другове са мрежом.

Сунце се већ клонило западу, а млад месец, са два танка рога, хитао је за њим.

Лука и Тома заспаше више барке, а рибар Пјеро, прихватајући мрежу, поче је у барку на гомилу слагати, вешто и хитро.

Са цркве је звонила Здрава Марија, и звуци су се равномерно ширили над селом и над бескрајном површином мора.

Низ стрмен сиђоше неколико младића и девојака из села.
— Но, Матеја, — довикну Пјеро једноме од младића који је ишао с девојкама, — хоћемо ли скоро.

— Ето нас, ето.

— Имате времена — рече црвенкоса Ивка крчмарева, — дуга је ноћ.

— Али треба на посао — прихвати Матеја гледајући ватрено Ивку: — скоро ће месечина и онда ћемо се сити наспавати.

— Тек онда нећете спавати, — смејала се Ивка раскалашно, — онда ћете седети у крчми.

Анета тетка Тонкина није учествовала у разговору. Она је сишла под изговором да каже нешто свом суседу Томи и кришом је погледала у барку где је на крми стајао рибар Пјеро, висок и прав, оцртавајући се мрко према још светлome небу. Праменови смеђе косе пали му на чело, влажни од зноја и вечерњег испарења са воде.

Глуви Тома стоји крај њега у барци са једним неодређеним осмехом на уснама, трудећи се да разуме разговор са обале и ослушкујући звона која допиру до његовог слуха као нејасно далеко брујање.

— А свирач Бепо купио нову хармонику у вароши — забацијући главу и смејући се непрестано говорила је Ивка. — Оволика. Све хуји, као оргуље. Сутра ће се играти пред крчмом, хоћеш ли доћи Пјеро?

— Свакако ћу доћи — одговара Пјеро погледајући Анету, очигледно незадовољан нечим. Њему се зловоља јасно види на лицу а највише по набреклој жили на средини чела.

— А ти, Стипе? — питала је Ивка хватајући за руку рибара који је тихо разговарао са Маром клисаревом.

— И ја, и ја, разуме се.

— Сећаш ли се, Пјеро, прошле игранке? Ала се играло, ала се играло!..

Она запева, окрете се на прстима и, посрнувши, задржа се Луки о рамену.

— Но, хоћемо ли полазити! — рече рибар Пјеро гласно и грубо, не погледајући више на обалу ни на Анету.

Младићи поскакаше у барку.

— А где је Фране! — упита Пјеро.

Лука метну шаке на уста и викну да се разлегало кроз село:

— Фране, о Фране!

Један човек истрча из крчме и скоро у трку ускочи у барку.

— Кад се ради онда се не пије — рече Пјеро зловољно, машајући се весла.

— Лаку ноћ, Пјеро, — зачу се један тихи глас са обале; али он се не осврте.

Весла су једномерно ударала уз ритмично савијање младићских тела.

За њима се отисну друга, и трећа, и многе друге барке, растурајући се у првом сутону по мору, и губећи се иза острва.

Девојке одгледаше за њима.

— Но, — рече црвенокоса Ивка, — ипак је Пјеро најлепши, само је груб, само је груб... — И она се стресе.

Мара клисарева наже се на њено уво и обе девојке прснуше у раскалашан смех.

— А ти, шта се правиш светица? — И Ивка ухвати Анету за мишицу. — А да зашто си сишла, ако не због Пјера?

— Сишла сам да Томи кажем поруку његовог оца, барба Јове.

Али две девојке затресоше у неверици главама, и смејући се разуздано, загрљене, одоше својим путем.

Анета пође навише кроз село. Ишла је замишљена, оборене главе, а у очима упртим у земљу могао се запазити безуман страх. Но, није могуће да ће њу Пјеро сад оставити!

Истина је да му је она јутрос саопштила своју страшну сумњу — не сумњу, већ извесност — и, уместо свега другог, видела је на његовом лицу само досаду и зловољу.

— То су ваше женске ствари, гледај да се ослободиш тога. Шта сад ја ту могу! — И отишао је слегнувши раменима.

А она је вечерас сишла за њим не верујући никако да је он то могао њој рећи, тражећи утехе у једном његовом погледу, у једној речи.

Јер колико је само требало његових молба, колико преклињања док је дошло дотле?..

— Ја сам поштена девојка — говорила је Анета, покушавајући, уздрхтала, да се отме из његовог наручја.

— Значи да ме не волиш — говорио је Пјеро тужно. И Анета се отела и побегла. А целим путем, идући кући, она је притискивала дланове на усијане образе и никако није могла да одагна испред себе слику Марте Бепове, несрећне Марте свирача Бепа, који хармоником весели цело село, а која већ две године чува у кући дечка чији је отац непознат. За њом сеоска деца певају скаредне песме, а она се свађа са њима, гађа их камењем, пљује их.

Не, не, тако страشان живот Анета никад не би поднела!.. А свакодневно се понављало Пјерино очајно „ти ме не волиш, Анета!“ Његов глас био је за чудо заносан и тужан; он је био несрећан. Тако је страсно молио, толико је сумњао... И Анета му најзад даде доказа своје велике љубави...

Коме је сад могла саопштити несрећу ако не њему: јер само он је знао тајну и само он је био повод свему. Она није ни сумњала да ће он сад дати име детету и уклонити срамоту која је лебдела над домом тетка Тонкиним.

Али Пјеро је одједном био други човек:

— Ја ту сад ништа не могу, — казао је зловољно и отишао.

Идући навише својој кући Анета приђе кроз двориште старог кастела у коме на средини стоји велика цистерна. Као и увек, и сад је пуно жена са ведрима и путуњама, које долазе да захите воду. И стара тетка Тонка стоји и чека ред.

— Идите кући, — каже Анета узимајући ведро из њене руке, — воду ћу ја донети.

Стара оставља путуњу и ведро, па несигурним, старачким ходом излази из дворишта кастела.

Анета узима њено место и замишљено гледа преда се. Сутра је недеља, сутра ће видети Пјера на игри пред крчмом...

— Анета, шта чекаш?

Да, њен је ред.

Она се нагиње над цистерну, вешто баца ведро на дугом конопцу и хитрим покретом руке изврће га и пуни водом. Пад ведра у воду мукло одјече између камених зидова дубоке цистерне. Али је дубока и мрачна! Анета сипа воду у путуњу и захита друго ведро. Увек стара цистерна у кастелу изазива нарочито осећање мистике у души Анетиној. Још некад, као дете, кад је долазила са матером на воду, дизала се на прсте и гледала кроз мрачан отвор доле где је светлוצала вода. Видео се само један светао круг у коме се огледало небо и главе оних који се нагињу преко камене ограде.

— Ако не слушаш, баћићу те у цистерну, — говорила јој је мати, а она се уплашила од ограде и није више желела да види своју слику у дубини...

И треће ведро пљусну у воду одјекнувши. Анета обави конопац око руке и вешто га диже, кад чу жене око ње где рекоше:

— Гле Марте Бепове како се свађа с децом... Недај се Марта, недај се!.. — И жене заграјаше око цистерне.

Благ поветарац доносио је мало свежине с мора и блажио усијан ваздух. О како се играло пред крчком „К звијезди“! Црвенокоса Ивка, опијена игром, летела је из наручја у наручје смејући се раскалашно и без зазора трчала је за рибаром Луком који као да се колебао између ње и Маре клисареве.

Глуви Тома седео је на ивици узвишења од дасака које је крчмар удесио на бурадима за тај дан, и на коме се играло. Седео је Тома и гледао преда се. Око крајева његових усана лежале су две болне црте.

— А где је Пјеро? — упита га Лука.

Тома диже очи.

— Отишао је на шкољ.

— На шкољ данас, у недељу, кад се игра у селу?!

— Да, — рече Тома, — отишао је.

— А где је Анета?

— Не знам — одговори Тома.

Анета је у то време лежала очајна на постељи. Глава је страшно болела, а тешка мука на стомаку није попуштала. Она није могла дићи главе а камо ли отићи на игру.

Тетка Тонка седела је брижно поред ње.

— Ја сам видела да уље није добро, још док сам пржила рибу. И, видиш, шкодило ти је.

Анета је крила главу у јастуке.

— Бар изиђи напоље; почео је маестран; расхладићеш се мало.

Анета с муком изиђе у двориште, на средини кога је стајала цистерна, мала, пресушена, која је жељно чекала кишу.

Из далека допирали су звуци Бепове хармонике.

Кад би само могла отићи и видети Пјера, јер није истина да он њу сад може оставити!..

Ујутру, рано, идући по воду, Анета сретe Марту Бепову. Као и увек девојка је ишла аљкаво обучена и неуредна, носећи у рукама ситно камење којим се бранила од деце.

А није Марта увек била таква!

Анета са стравом погледа сулуду девојку.

— Где си ти, Марта, ретко те виђам, — упита.

— Ту сам. — Одговори Марта вребајући децу. — Само сам јуче била на шкољу. — И осврћући се пажљиво, да је когод не би чуо, додаде: — Купили смо со.

— Јесте ли доста накупили?

— Има је доста, али се није радило само то... И прснувши у лудачки смех, Марта удари неким путем.

Анета продужи даље, а на уласку у двориште кастела сукоби се са глувим Томом.

— Како си се провео, Томо, јуче на игри?
— Нисам играо, — рече Тома, — гледао сам како други играју.

— А други су били весели?

— Јесу. Лука није знао хоће ли пре Мари клисаревој или црвеној Ивки.

„А Пјеро?“ питала би Анета, али са Томом се морало говорити гласно, а она није желела да други чују кад помиње то име. Зато прибеже лукавству:

— Па ко је све био од твога друштва, Томо?

— Матеја и Фране. Пјеро није био, отишао је на шкољ. Анета заста запрепашћена. Зато је Марта купила јуче со на шкољу!

Она приђе старој цистерни, спусти путуњу и са ведром наже се над камену ограду. Њена глава указала се у дубини, према јасно плавој позадини ведрога неба. „Ако не слушаш, бацићу те унутра“.

Држећи за конопац, баци ведро: оно паде, плусну, и болно одјекну велика цистерна. „Ако не слушаш, бацићу те!“ Анета извуче пуно ведро и сасу воду у путуњу. Голубови из кастела прелетеше преко њене главе, а по каменим плочама одјекну нечији ход. Стара Леонора долазила је за воду.

— Ти си болесна, Анета, зло изгледаш.

— Да, болесна сам — рече Анета вадећи журно воду.

Она изврну дрвени чанак у путуњу, да би задржала плускање воде при ходу, диже путуњу на леђа и скоро побеже из дворишта кастела.

Анета видела није виђала Пјера, а њен сусед и друг из детињства, Тома, рекао јој је да је Пјеро отишао у варош на дуже време, а на јесен се спрема за Америку.

— Одавно он већ сања о Америци — рекао је Тома, дижући на њу своје поштене очи.

Са Пјером је, дакле, било све свршено, и Анетина судба биће иста као и судба Марте Бепове...

Она више није излазила никуд и није се виђала ни с ким. Ишла је за куповине кад је морала, али је била срећна кад се тетка Тонка примала да је замени. Само за воду одлазила је зором и то увек онда кад је мислила да на цистерни нема никога.

А стара цистерна одјекивала је тако чудно, тако чудно у дубини, кад год би се ведро бацало у воду...

II.

Десио се догађај који је одјекнуо целим селом и дао повода дугим разговорима међу женама.

Анета тетка Тонкина бацила се у цистерну...

Дошла је пре зоре са путуњом, оставила путуњу крај ограде и скочила у мрачну дубину. Никога није било у близини, али је наишао глуви Тома, и глуви Тома је чуо. Жене су се смејале и понављале „само глуви Тома је чуо“. Журно је дохватио конопац од ведра, везао га за гвоздени лук над отвором, и по опасност свога живота спустио се унутра. Стражари из кастела чули су како неко виче из цистерне, притрчали и извукли Тому који је висио о крају конопца држећи онесвеслу девојку у наручју.

Тај догађај изазвао је прво ужас и сажалење међу светом и сви похиташе да укажу помоћ несрећној девојци, али после, чим је видеше ван опасности, нађоше смешну страну догађаја и почеше га на разне начине препричавати, тражећи увек најзгоднији коментар. Несрећна љубав? С ким? Анета већ давно није ни с ким ишла, ако не са Томом, а глуви Тома је и тако први чуо. И жене су се смејале.

Док су се такви разговори водили у дворишту кастела, Анета је код своје куће лежала на постељи и непомично гледала некуд кроз отворен прозор. Поред прозора пролетале су и цвркатале ласте.

Тетка Тонка седела је на ивици постеље и није говорила ништа. На лицу старе огледао се само неизмерни страх. Жене у круг стајале су и договарале се шапатам.

Тек што је изишао свештеник, и у соби је још владала свечана тишина. Анета се сећала само упола свештеникових речи: чула је да нам је Бог дао живот и да ми немамо права узимати га себи; чула је да сваки бол олакшава молитва и исповест. Али док је он то говорио, у њеним ушима једнако је одјекивао неки страشان глас, који је био или њен глас, или одјек међу мрачним зидовима дубоке цистерне, или шум воде око њених ушију. Ала је то све било ужасно: пад и отимање, то губљење свести у мрачној дубини. Кад је дошла себи лежала је у дворишту кастела: око ње пуно жена, а више ње нагнуто, поплашено, честито лице глувога Томе.

Она се мало исправи и прекиде свештеника:

— А где је Тома?

— Код своје куће.

Анета понова спусти мокру главу на јастуке.

А те исте ноћи вијући се на постељи у мукама и болу Анета одаде запрепашћеној тетци Тонки тајну коју нико није слутио. И у први развитак тетка Тонка у својим уздрхталим, старачким рукама изнесе мали замотуљак да га закопа иза куће, под рачвастом смоквом која је расла на међи њиховог и барба Јовиног имања. Она се мучила да будаком начини јаму довољно дубоку да сакрије срамоту њихове куће. Али док се мучила чепркајући по кршевитом тлу, унезверена и уздрхтала, више ње стаде један човек. Тетка Тонка диже главу и њене поплашене очи среташе се са очима глувога Томе.

Он прескочи ниско трње на међи имања и узне будак из руку старичиних; снажно размахну њиме и дубоко разгрну земљу...

После је опет заравни и потапка по њој...

И нико живи о томе не чу ни једне речи од глувога Томе.

Неколико дана говорило се у селу само о Анети, а кад клисарева Мара одбеже са инжињером који је долазио у село ради пројектованог градилишта бродова, жене нађоше нову, богату тему за разговоре и Анета би заборављена.

Она је и даље ретко излазила, а на цистерну одлазила је стара тетка Тонка: одлазила је хучући и гунђајући, пребацијући увек на тај начин Анети за стид и страх што јој је нанела. Али срећом, ближила се јесен; ускоро ће кише: мала цистерна пред кујном напуниће се водом, и тај мучан пут биће уштеђен.

У селу се живело по старом: по месечини седели су рибари у крчми, или су певајући тумарали кроз село; по мрачним ноћима одлазило се у рибање. Бепо је недељом свирао пред крчмом, а Марта Бепова чувала је дете коме се није знао отац.

Ипак, страшна судбина Марте Бепове обишла је Анету. О, хвала Богу!

А глуви Тома свраћао је к њима свакодневно. Бринуо се о свему што је могло затребати двома женама, и предвече седео са њима у дворишту поред старе цистерне.

Једног дана, пролазећи крај крчме, Анета угледа Пјера. Он се осврте за њом и видевши њен витак, непромењен стас, разумеде и насмеја се задовољно.

Анета осети у тај мах једно страшно осећање које пројури кроз њену душу. То је морала бити нека страховита мржња, ништа друго до мржња...

III.

Тетка Тонка и Анета седеле су у кујни пред вече једног дана, после звона Здраве Марије. Тетка Тонка држала је преслицу, а Анета је седела и гледала напоље кроз отворена врата. Гледала је како мрак све више пада и како месечева светлост све више блешти на каменом зиду и на каменој огради њихове цистерне. Све јасније су се мрки, високи кипариси одбијали према светломе небу.

Тетка Тонка остави преслицу.

Месец се полако пео, и на кујнском поду оцртавао цео отвор на вратима и кујнске прозоре са пречагама.

Тишина.

Тетка Тонка прва проговори:

— Шта ли Тома тако дуго ради у вароши?

— Одвезао је рибу.

— Али требало је досад већ да се вратио.

— Да, требало је.

У тај мах чуше ход по кршевитој стази која се пела њиховој кући, а мало затим и тешке кораке по дворишту, поплочаном каменим плочама.

„Тома“ помислише обе.

Рибар Пјеро указа се у вратима.

Тетка Тонка занеме, а Анета осети исто оно силно осећање које јој натера крв у срце и пламен у образе.

Ни једна не проговори.

Нимало збуњен, Пјеро узе треножац и седе на сред кујне.

— Барба Јаве молио ме је да дођем — говорио је истим оним топлим гласом који је раније преклињао, и који је понављао „не волиш ме, Анета“... — Он болује од ногу, а ви се, тетка Тонка, разумете у лекаријама.

Његов поглед оте се на Анету, и тај поглед, тужан и страстан, тако исто рече „не, ти ме не волиш, Анета!“

Анета, пребледела, спусти склопљене руке у крило. Зар је Пјеро могао сумњати у њену љубав!

— Ја не бих досађивао, — додаде он, — али Тома се још није вратио из вароши. Чекамо га сваког часа.

Тетка Тонка, збуњена, обећа да ће ујутру обићи старца.

— Онда, лаку ноћ, — рече Пјеро устајући и полазећи вратима.

Он застаде на прагу, а његова кратка сенка падала је натраг у кујну. Он само за тренутак окрете Анети лице обасјано месечевим зрацима, и очи које су молиле.

Анета без гласа устаде.

— Анета! — прошапта тетка Тонка кршећи руке. — Промисли, Анета!

Анете више није било у кујни.

— Анета! — викну тетка Тонка потрчавши за њом и хватајући се очајно за главу.

Њене ноге, изнемогле од старости и страха, нису је хтеле слушати. Она једва прекорачи праг и оста наслоњена на ограду цистерне.

Слабим гласом је преклињала:

— Анета, врати се, Анета промисли шта чиниш, дете! Старачки глас је узалуд тужио преко пустог крша.

— Анета... јецала је изнемогла стара.

Једна прилика се доиста указа у ноћи.

Тетка Тонка умуче прожета искрицом наде.

Не, то је био само Тома, глуви Тома који је изгледао необично блед при месечини.

Он дође и ћутећи седе на праг њихове куће.

А. Л. Лазаревић.

Бейлер-Бей.

Рано јутро прелети са далеких страна.
Ком Бейлер-Бей стаде пред кулом у пладу;
Тамо вјетар вије са расраслих грана
Та повиса сторцу дују, неку браду.

Пред њим лужло поде. Убог тамне таре
Зрела филиа шуме у мивена росом;
У одморни тесрак сак са ова таре
У у врху њива затлакује росом.

Тод прелетиме јелен у скривеним тавна
Ум Ро вјетар кога диже шумањ слаби,
На допаву села, нис трисоје равно
Пуне, јутне гриве хитари коњиз гради.

Литари Бейлер јуши. У, док дим се диже,
У новој му ваитри стају ова обе:
Под зориним велом, све ближе и ближе,
Нему тилио ступиш прочило, давна доба

У он види себе за младости своје,
Тод му ова јеме и од мутве брже:
За појасом јутне културније стоје,
А под њиме мајено лаки ферав рже.

Ова глумила труба, гуд; са прага тилењу!
 Стари Бейлер прену и на кобне збуке
 Он зајега мило и од Јона врисну
 Та обори главу међу суше руже.

Стари дрво мучи. Кејде у врх ирама
 Дивагвели Кобан с тилијеном се Јони;
 Меса, толина свира лети преко стирани
 У кроз шанку пору латино јулеро пори.
 Ајекса Шантеиста

Титаре мекре брју ио Валдрине старе,
 На прозоре старе све руске Мосмара;
 Дуг прознаше слајске лица ил се фаре
 Та јунака маму китанског Бехара.

О он, јорд и милом воо рудка српци,
 Само једни даде уз цареву маду;
 За њим јуре српци старе и хрци, -
 У праван му киво не бреше у граду.

Он је онда бладо сам како је кимо
 У кривој води ко је на путу тило?!
 На калми му златан полу-пјесег био
 А у њему зелен, кружан алет сјао...

По појасима овим широким и правним
 Цадори су били силним турским ретма,
 У зелени барјак са знаменем славним
 Врјао се јордо нивоа дулим ретма.

Он сава и гледа... Под ~~небо~~ покровом зоре
 Врх далеким брда као ваљера руди,
 У брјеве оне тилном сретном зоре
 У правосни уздак оне се ио јуди.

ВАРКЕ СУТОНА.

Ви, што сутон волите и вече,
Чувајте се варке првог мрака :
У њој расте и ствар мртва свака ;
И кретње су свечаније, веће.

Онда, кад је врело дневних зрака
На зениту, нека зебње ваше
Проматрају све чега се плаше :
Дò, мочвару, лава и дивљака.

Наш је живот пут кроз цветне гране.
Смрт је само таман савијутак,
А на крају једне светле пруге.

Све су стазе сунцем обасјане.
Дан је дуг, а сутон тек тренутак.
Не верујте Анђелима Туге !

Владимир Назор.

MORЕ.

Што их пре мене прилажаху Теби,
и шта ће све њих, после мене још,
долазити на обале твоје,
с немиром истим у душама својим,
са сумњама у смисао свега,
у усхит, напон, у вере и жртве,
и, поднимљени тако, пуштати,
низ трептаву и сињу пучину,
очајне људске, љубопитне очи,
тражећи у те, нехајна стихијо,
да им на тешка човечја питања
одговора даш ?

Јер док нас небо презриво одбија,
тај глвонемеи, крути механизам,
тачношћу својих правила забленут,
док природа, ждерићи, котећи се,
и душу своди до нагона зверки,
а узлет мозга, дрхтај наше свести,
дочекује у разјапљено блато :
ти једино си, о, широко море,
које нас примаш, слушаш саучесно.
И ма да и ти на питања ћутиш,
ал' бар се смешиш к'о детету мати,
нестрпљиво нам чело милујеш,
дахом нам хладиш зажарене очи,
дудучући нас уљуљкаш у сан,
дочараш покој узаврелој машти,
решење златно мучној загонетки ...

Шта те го чини блиским људској души,
Дебело море, хладна, слана вода ?
Да л' ово твоје вечито кретање,
осека, плима, буре и маине,
валовање и неотицање ?
... И мимо тебе, све стреми у свету,
трепери, цепти, пропиње и гњура :
и образ земље, с потезом немирним

полегле равни што се изненада
пропне у урлик хридине базалтне ;
и ћуди ветра, луталице вечне,
што, сличан духу, кроз косу промили
да затим храстом ишчупаним витла
и разбијене облачине гони ;
и огањ пламса, букти, сагорева,
повија, мења облик од сабласти ;
све се то креће, стрепи и колута,
одише ритмом симфоније опште,
па, ипак, ти си једино, о море,
које допушташ ломном људском бићу
да своје груди обнажи пред тобом
не стидећи се своје слабости ;
да простре душу пучином бескрајном,
да се узнесе, унесе у тебе,
убаци своју краткорочност бедну
у твоје вечно, бесмртно трајање !..

... гледам те, море, сатима те слушам
и сваки талас пратим из далека :
спушта се, диже, с пенушавом крестом,
код ногу ми се одбија и прска,
одмењен другим, трећим и, безбројним ...
... Са сваким валом и ја вечно тако
дижем се, спуштам, стижем и одбијам,
цветам у гриви пенастој и — певам,
одмењујем се, нестајем, утапам,
и одвајам се и рађам од свију,
у свима ја и они сви у мени ;
— и нема мисли ситних и земаљских,
оне су негде као песак на дну,
а сва су ситна, земска страховања,
к'о спрудови, к'о алге у дубини,
поникла ту, у дивном забораву,
у плаветноме, морском забораву ...

... О, плаво море, плаво као небо,
у мојој шаци, када те захитим,
помути се и бледи твоја боја,
као што мојој чежњи измиче
и хладног неба то плаветнило ...
... Да није твоје плаво од неба,
небески поглед удубљен у тебе,
небеска мис'о унесена у те,
небеска мис'о о плавом бескрају,
небеска душа утопљена у те ?..

... Зато се теби и приближујем,
да као шаку вреле крви проспем
све ово болно што у мени грца,
и да ме, као празну шкољку шљомом,
испуниш својим плавим забором,
небеским сном о вечноме трајању...

И нек' ме твоје не напусте чари
када се вратим међ зидине људи
да опет паднем, стрмоглав, у јаву,
повучен, сам, повијен, сличан пужу,
у спиљу душе, где, под жишком свести,
фосфорне сенке, трули скелети,
намисли, снова, греха, идеала,
сва недоношчад таште младости,
поноћни танац лудо ћипају.
Пошли ми, тада, бар синове своје,
облака твојих променљиво јато ;
нек' ми занесу подигнуте очи
осмехом белим твојих праскозорја,
нек' ми заглуше јаук земног бола
громовном срџбом бродоломних бура,
и нек' ми сперу врелу љагу страсти
бујицом твојих вода студених!..

Нови, 1922.

Вељко Пешровић.

ПИСМА О САДАШЊИЦИ.

Драги Г. Пандуровићу,

Све чешће имам прилике да се сећам наших разговора. Рационалист по уверењу и по симпатијама, Ви сте не једном имали прилике да се духовито али немилосрдно насмејете „широким“ идејама које су нас запљускивале са истока и да, са одвратношћу према свему што прекорачава меру, одлучно и без концесија одбијете као наивност све што почиње са „пан“, или што напушта тле овог нашег човечанског живота. И тако је понекад изгледало да Ви, — један од ретких код нас који је сентименту признавао његову високу вредност и неустрашимо га узимао у заштиту у доба кад се на њега дизала хајка поруге и виолирања — да Ви, у интересу разума, устајете против осећања, онда кад сте у ствари војевали само против неразумних и неразумљивих осећања у њиховом сопственом интересу. С друге стране, Ваша непомирљива борба против оргија сувога интелектуализма навукла Вам је на понекој страни одијум као заступнику сентиментализма у оном озлоглашеном значењу те речи.

Међутим, Ви сте у оба случаја, идући за својим сигурним осећањем мере, заступали једну и исту добру ствар: *склад* између ова два духовна фактора, без којег нема правог вредног душевног живота и чије поремећење урађа увек, више или мање, симптомима болести душе.

Сећам се наших честих разговора о тој теми. Овде на Западу, за који сте Ви увек имали једну лепу слабост, падају ми они у толико чешће на ум, што ми се чини да се овде још интензивније осећају ти екстреми и да се још јасније моделирају симптоми болести коју они откривају. И често ми, док седим овако у својој соби, пролази кроз главу питање које Вам упућујем: Зар Вам не изгледа да ова два екстрема нису тако несродна као што би се могло чинити? Зар не би они, уместо да представљају две одвојене странпутице, могли потицати из једног и истог обољења? И зар не би ваљало тражити корен том обољењу дубље, а не само у тренутним заблудама и нерасудним главама?

Али зашто не бих био јаснији? Мени се чини, у колико сам кадар да похватам гласове који до мене допиру, да на дну душе данашњег човека постоји једна каузална веза између

сањалачких утопија које данас на све стране избијају као јутарње магле и које иду до разливања и преливања осећања, и између западњачког рационализма отераног до неосећајности и апсурда. Мени се чини да је прво само реакција на ово друго, само покушај бегства у равнотежу, пребачен, по законима сваке реакције, онолико исто преко граница у супротном правцу, колико је узрок претезао у другом правцу. Мени се чини да је обоје само доказ једне дубоке психичке кризе коју болује данашња култура и да је узалуд борити се против ових крајности све док се не излечи извор који им даје храну.

Још јасније формулисана моја би мисао била ова: Зар не изгледа и Вама да је оно што називамо и ценимо као културу Запада, у чијем знаку данас живимо, зар Вам не изгледа да се она у својим битним духовним наменама исцрпла, да је пребацивши своју првобитну мету, забасала на странпутицу и да се данас налази због свега тога, у духовно немогућном ставу, из којег се неминовно иде у слом, ако се за времена не би нашао преокрет и излаз? Мени, ето, то изгледа и у томе ја видим извор свима данашњим дисхармонијама.

Каузални ред развијања тенденције која је довела до данашњег тешко болесног стања, био би овај: из реформистичких, рационалистичких и критизистичких тенденција по којима се креће људска мисао последњих неколико столећа, и које ће дати правац целокупном културном ставу Запада, развија се све више преферирање интелектуалистичког над осећајним. Ова промењена ориентација, по нужној логици ствари, одводи до битног мењања свих фундамената нашег живота. Воља, са целим комплексом осталих психичких садржаја, све више стоје под упливом ове тенденце; њихове тако изазване промене одзивају се на социјални и културни живот; став се према свету мења и узима други угао. Али та тенденца не престаје са извршењем своје првобитно намераване и разложне коректуре. Почетком из реакције према осећајно обојеним догмама у којима су биле учаурене заблуде, она наставља свој пут и онда кад је извршила своју мисију, да се тако и нехотице окрене у супротност своје сврхе угњетавањем права сентимента. Још више, она одводи у крајњој линији до једног става према свету, лишен свега ирационалног, постаје немогућан и арационалан. Тако ово све једностраној упућивање људскога духа одводи најзад поремећењу оног мало час поменутог склада, тако потребног за сваки здрав однос према свету.

Последња конзеквенца, данашње духовно стање западно-европског човека, показује на тај начин ове три карактеристике као ознаку свога тешког душевног оболења: крајњи поремећај склада између интелектуалног и осећајног на рачун овог последњег; исцрпеност вредних духовних тенденца, јер

су идеје водиле и духовни покрети последњих столећа у главном извршили своју мисију, извојевали начела ради којих су поникли; најзад, једно гледиште на свет које, и кад би то доиста могло с правом да се назове, не може да задовољи човекову душу у њеним најбитнијим потребама. Још горе, то гледиште на свет не само што је једнострано и што нам пружа обрнуту слику света, него је, захваљујући својој немогућности да одговори на велики број основних питања, у толикој мери проткано елементима страних, посве супротних ставова према свету, да се поуздано може рећи како и немамо заправо данас више никаквог гледишта на свет. Зар је чудо дакле ако човекова душа, лишена циљева који би је могли загревати и показивати јој пут; лишена једног поузданог става према свету, таквог у који би могла веровати као у ослонац; увређена у њеним битним правима запостављањем душевнога и ниподаштавањем осећајнога у њој, тражи уточишта у сновима о једном бољем свету у којем срце још није умрло, онако исто као што се некад, у доба политичких угњетавања, бежало у снове о идеално уређеним државама? И је ли чудо ако те снове прелива у толико неодмереније осећајношћу, у колико је теже притискује овај суво интелектуалистички и сурово материјалистички ред ствари у данашњем животу Европе? И зар није, на крају, и ова као и она друга крајност само можда бекство из овог очајног доба, лишеног свог битног богатства: циљева који одређују пут и дају хране културном животу, и лишеног затим основне нужности душе: погледа на свет у који се може веровати?

Из ова три елемента комбинује се, како се мени чини, сва трагика нашега доба и у њима се налази корен свим тешко дисхармоничним и у основи очајним тоновима који се одасвуд чују као нужна последица једног у психи дубоко поремећеног склада. Човечанству недостају циљеви; њему недостаје вера; до таквог осиромашења довела нас рационалистичко-позитивистичка тенденца, залуђења у свом каузалном историском развоју на странпутицу и у крајност. И ако ово опште духовно стање не би одвело једном покрету за права осећања, онаквом какав је Лутер повео за права разума, и ако се не би успела успоставити изгубљена равнотежа уношењем нових духовних садржаја који би данашњи став према свету учинили могућним и вредним, а души дали путеве и циљ, онда бисмо ми преживљавали доба умирања једне културе и гушења њеног у сопственим заблудама.

Ја не знам да ли се и Вама чини, загледана са ове стране, језовита слика нашега данашњег доба. Ја, међутим, готово физички осећам ту језовитост и њена слика ме све мање напушта у колико више, враћајући се мишљу на ове скривене односе, откривам даље и даље каузалне везе. Све ми се више

намеће аналогија са оним периодом римске владавине кад ће једна култура, са врхунца свога спољњег сјаја, да се сурва у хришћанство. И питам се да ли је охоли Рим иуколико слутио пропаст својих богова?

Сећам се, у нашим дугим разговорима, још једне често и много третиране теме. Рационалист и поштовалац Запада, Ви сте ипак не једном имали прилике да са гунушањем устајете против данашње свеколике поремећености моралних вредности и да у свим, па чак и у уметничким односима, стављате ове вредности испред свију осталих. Ваше поклоништво разуму, Ваше подвучене интелектуалистичке наклоности, двогубо карактеристичне и вредне у једној средини за коју се не може рећи да је претерано рационалистичка, нису Вас завеле нити су сметале да осећајним вредностима признате њихова права и да за њих војуете. Ви сте рационалист којјега општи талас није понео преко граница постављеног циља.

Али ако представе, идеје водиље, духовне преокупације утичу на наш целокупни душевни живот, ако оне формирају нашу вољу и у општој промени става према свету мењају и наш став у моралним схватањима и односима, зар Вам не изгледа да је ово данашње опште попуштање моралних лукова у крајњој конзеквенци само нужна последица опште духовне тенденце последњих периода западно-европског развоја који ће, у свом конзеквентном позитивистичком ставу, одлазећи у једностраност и преко мете, довести до материјалистичког гледишта на свет, које је ипак данас доминантно, ма колико иначе било прожето најразноликијим другим елементима? Зар Вам не изгледа да и ту имамо посла са извргавањем рационалистичког покрета, који је, убијајући догму, убио и религију и тако одузео храну моралним начелима која су у главном пренета превидирине у нови начин гледања, јер нови став, првенствено интелектуалистички, или није могао да да нова и добра решења на питања из овог домена, или се за њих при својој позитивистичкој преокупацији није много бринуо? Зар не мислите да су поготову у данашњем материјалистичком гледању на свет морална начела, овако како су задржана из древне традиције, апсурдна по својој контрадикторности према основном ставу према свету а да су већ самим тим морала постати бледа и бескрвна? Што се мене тиче, ја њих осећам као цинизам и као хипокризију у устима наше материјалистичке данашњице и нимало ме не чуди што писани закони данас у том погледу имају да кажу више но живо осећање. У оквиру данашњега гледишта на свет, које материји придаје вредност регулатора целог животног процеса и у којој гледа мерило за схватање свих животних манифестација, морална начела узета из једног

сасвим супротног гледишта, из гледишта у којем се духовном даје огромна превага над материјалним, представљају само један сурогат који је осуђен на привидан живот и на вегетирање по инерцији, пошто не произилази из уверења данашње опште животне филозофије. Зато су она тако не ефикасна у борби против моралних изопачености потеклих по неминовној нужди из данашњег гледишта на свет. Јер опште духовно настројење одређује битни тон формирању душевног и културног живота. Друге примесе су само пратиоци заостали у души по распећу, али осуђени на ишчезавање ако немају подлогу за неговање у основном ставу према свету. А опште духовно растројење је данас материјалистичко, и представе потекле из овог гледишта неминовно поткопавају у основи схватања и навике понесене из ранијих гледишта.

Зато је за мене и општи морални минус приметан у свим односима на подручју западне културе само последица општег душевног осиромашења на изданцима једне епохе која се на једној страни исцрпела у својим идеалима, а на другој запала у апсолутни поремећај основних душевних елемената, саградивши један став према свету у којем је сентименат лишен сваке речи. Не води, зато, циљу борба против појединачних атака на морал, нити делимична одбрана моралних постулата. Нужна би била борба за интегралну рехабилитацију морала. А ова се може постићи само коренитом изменом данашњег става према свету и данашњег духовног настројења.

Ви ћете рећи да су уопштавања опасна и да се излаже једностраности ко овај наш сложени, свакојако испреpletани живот хоће да сведе на неколико тонова. Ја то знам. Али ћете се и Ви сложити са мном да духовни садржаји одређују ток културе и да је зато у посматрању социјално културног развоја битна тенденца по којој се тај развој креће. Која је тенденца данашњег развоја? Која су то велика начела које је људство поставило себи у задатак да их извојује? Какви су то велики духовни циљеви који га воде и опредељују? Шта је то у шта би се, по конзеквентном каузалном развоју, имао даље да развије материјалистички поглед на свет? Може ли се позитивистичка тенденца развити и даље од материјализма: или је материјалистичко гледиште такво, да га треба интегрално извојевати и развити до свих конзеквенца? Би ли то био велики задатак будућих генерација?

Не, ја не видим пред човечанством никакву донекле већ формулисану вечиту и вредну сврху. И зато ја сматрам очајним данашње стање човечанства, јер оно што се ту и тамо чује о великим идеалима и о борби за њихову победу, то су махом војевања за рехабилитацију освештаних начела,

занемарених или поклецнутих. То нису нови видици, који сакупљају целу душу у једну жижу и који општој вољи дају један пут. А ово што данас преодминира у схватањима и погледима, то не може да да полета и задовољства души, као што нас ни јучерање сврхе, будући у главном испуњене, не могу водита даље.

Од великих идеја које су водиле свет кроз неколико последњих столећа, једне су испуниле своју мисију, извршиле до краја свој намен, постале по општим законима психе непотребне, и почеле већ да претежу на ону страну, где, као и свака крајност, постају штетне; друге су, достигнувши врхунац у експериментисању, демонстрирале само своје незаконито порекло и утврдиле да између копилади и заблуда има та сличност, што обоје могу имати племените родитеље, али и та разлика што она прва могу бити племенита и сама, али ове друге никад.

Један поглед на развој људске мисли последњих неколико столећа и на циљеве који су из те идеологије проистицали показује најбоље исцрпеност јучерашњих сврха.

Као духовни преокрет и као камен темељац најновијој епоси европске културе мора се несумњиво сматрати реформација. Она је дала основну ноту новог става према свету који ће остати преодминантан до данашњих дана, а чија је основна карактеристика, томе, што, на супрот осећајном ставу према свету, даје превагу разуму у посматрању животних односа и истраживању основних закона и нужности. Од протестантизма ова тенденција се доследно развија преко рационализма, критицизма, позитивизма, гранајући своје жиле све даље у разне покрете у филозофији, литератури, политици, социологији и науци, са многобројним законитим и незаконитим, чистим и мелезним огранцима на свим пољима људског делања — да се у крајњој линији овај ред заврши апсурдним, суровим и нечовечним Ничеовим индивидуализмом и сувим материјализмом на једној страни, а на другој, у виду одметнутог сина са лажном титулом, — импресионизмом.

Нема сумње да је овај покрет, почет борбом за права разума и против изопачености мишљења у једно доба кад је душевна равнотежа била тако осетно померена на рачун права разума, био неоцењиво вредан. Рађајући безброј плодних потстицаја и идеја, он је родио толико племенитих акција за права човека, за слободу личности и савести, за бољи свет и моралније у разуму уздигнуто људство, да је он, као нови Прометеј, бацио у свет ватру препорода. И све док је у њему, поред побуне разума, дрхтао и тон човечјег срца, он је био неоцењиво плодносан.

Али у току времена он је, жиљавом борбом и поставши једном основна психичка тенденца према којој су се форми-

рале све остале духовне снаге, све више освајао поље, постајао све више битан путоказ и главни вођа, натурао све више своја начела као законе, да најзад извојује готово све своје захтеве па да увелико пређе и далеко преко њих, по закону инерције која ће бити у толико већа, у колико је један покрет снажнији. Данас стоји чињеница да је највећи део циљева који су родили овај покрет потпуно постигнут. Пароле, на пр., са којима је реформација пошла у бој, не само да су извојевале потпуну победу, него су постале саставни део свеукупног европског мишљења; аксиоми толико преливени у општу свест, да се данас једва и зна како је за њих једном морала бити вођена огорчена борба.

Један покрет, међутим, који је извршио своју улогу аутоматски престаје бити покрет, и *Кајзерлинг* има пуно право кад тврди да је протестантизам извршио своју историску мисију, и да је, извршивши свој програм, постао нецелисходан.

Сличан је случај и са рационализмом, критицизмом и другим сродним покретима. Идеје и захтеви, потекли из тих покрета овладали су у тој мери мишљења европског човека, да се без њих културна историја XIX века не би могла да разуме. Политички и социјални препород, цео полет науке, тако карактеристичан за ово столеће, последица су овог духовног става који на супрот метафизичко-схолатичким спекулацијама ставља позитивизам и експерименталну методу изучавања.

Али једном поставши саставни део људске свести, опробано оруђе у његовој борби са природом и његовом савлађивању загонетака, прешавши дакле у његов пуни посед, ове идеје су самим тим престале бити идеал. За њих није потребно више војевати. И њихова је мисија дакле, завршена њиховом победом.

Људству је, међутим, потребан путоказ, потребне су му идеје водиле, вредне сврхе које указују пут и омогућавају прелаз из једне завршене епохе у другу која треба да настане. Где су те сврхе?

Ако су протестантизам, рационализам, критицизам у главном завршили своју улогу давши човечанству у пуну имаовину свој принос, материјализам са својим другим ближим идеалом рођацима донео је извргнуће једне духовне тенденције у немогућну супротност разуму и животу. Јер он је, свлачећи човека на земљу, свукао његов дух у блато. Везујући све за материју и мерећи све материјом, он је осиромашео људски дух за његову најбитнију ноту. На најважнијем пољу, на пољу етичком, он је начинио пустим каквом нема равна. Јер је одвео апсурду да се разумом решава оно што је чист домен осећања. Морал, питање о добру и злу, питање је вредности; а вредности се мере осећањем. Отуда његова немоћ у борби

против капитализма и против свих других изопачености меркантилизма. Сва социјалистичка позивања на велике етичке паролe : правда, морал, хуманост изгледају детињасто смешна у устима једнога поколења које је на своју заставу исписало материјалистичко Вјерују. Онога дана кад се материјалном делу живота придала одлучујућа вредност, кад су дакле самим тим материјална добра постала мерило свих вредности, онога дана је пала свака брана и људи су са пуно права, не задржавани никаквим предрасудама, гледали да у што већој мери дођу до ових добара. Није никакво чудо и никако није случајност што се, у овом материјалистичком односу према свету, створило уверење да количина материјалног богатства даје човеку одговарајући ранг у друштву. То је био, у овом реду идеја, једини одговарајући облик афирмације. Стећи што више, значило је извојевати уверење о памети, вредноћи, умешности, снази. И ништа смешније него чути од људи, који материју означају као мерило свих вредности и као управљача историје, како траже од богаташа, капиталиста, трговаца да се умере у својим апетитима, да својевољно одустану од онога што у овом реду ствари представља једину афирмацију, да се одрекну дакле битног нагона људске психе. И то се тражи у име принципа који у материјалном свету не постоје! Какво чудо што је успех никакав. Позивање на ове паролe може бити ефикасно само у друштву чији став према свету даје превагу духовном над материјалним. Оно може бити од утицаја у хришћанском погледу на свет, али никад у материјалистичком. А то је оно што се потпуно превидело. Усредсређујући сву пању на материјално схватање живота, на статистику и пребројавање залогја, заборавила се ради једне несумњиво важне ствари једна још важнија. А то је оно више у нама, неизмерљиво материјом и јаче од материје. Јер гладан поред ситог може седети без мржње и зла; али не и праведан поред неправедног не и рђав поред доброга. Рат и ров су дали безброј примера. Тамо међутим где постоји брана у моралу, у оном вишем осећајном животу, тамо је дат и резултат за бољу поделу добара.

Може ли такво гледиште на свет задовољити човекову душу? Може ли оно и данас, после свог мајушног приноса, документованог махом у негативним експериментима, отворити видике и указивати сврхе? Који би то вредни идеали били које би оно могло показати човечанству? Је ли чудно дакле ако се из њега, као из море, душа буди у чежњу, можда неопређену и нејасну, али снажну као крик обесправљенога?

(Крај у идућем броју.)

В. Живојиновић.

ИСТОРИЈСКИ ПОГЛЕД НА РАЗВИТАК ЈУГОСЛОВЕНСКЕ МУЗИКЕ СРПСКОГА ДЕЛА¹

Почетком прошлога века почео је револуционарни покрет у Шумадији за ослобођење српскога народа, и први његови резултати били су: да је из Србије прогнана турска војна сила, и да су Вожд Карађорђе и Врховни Совјет прегли из све снаге да сачувају задобивену победу и раде, постепено, на културном развоју Србије. Култура је била на примитивном ступњу, и могло би се рећи: да су једини културни људи, у најобичнијем смислу те речи, били свештеници и калуђери, чија је улога пре била да сачувају и развијају *националну свест*, него да просвећују масу у ономе смислу како ми то данас разумемо. Мало нешто читати и писати значило је, у оно доба, много: и народна поезија овековечила је ове апостоле националне и културне свести кад говори о Хаџи-Ђери и Хаџи-Рувиму „који знају злато растапати и са њиме ситне књиге писат.“

Са свим је разумљиво, да је немогуће говорити о музици, њеним принципима и развоју у доба робовања. Једини музички инструменат, и то један од најпримитивнијих, биле су *гусле*, чије су струне дрхтале под смежураним прстима седих, слепих гуслара, и, у сенци столетних храстова, крај цркава и манастира, будиле националну свест и сећање на цароставну прошлост.

На уснама народа јецали су чежњиви, болни и сетни тонови песама, које је непознати народни музички геније стварао; а у црквама и манастирима, кроз *црквену песму*, — која је, ма да грчког порекла, имала своје јасне мелодијске особине, — уздизала се молба за спас из ропства и за национални Васкрс. И оно што је типично у опште за Шумадију јесте: да је она увек претпостављала да *прво оствари национални сан елементарном снагом својих атавистичких способности*, па да, — *решивши бишни услов национално културнога развоја*, на име: солидну и чврсту организацију *своје државе*, која ће бити способна да свим својим материјалним средствима ради на културном напретку свога народа — тек онда приступи културноме раду. И ако погледамо најновију

¹ Предавање држано приликом прославе 60-то годишњице Хрватског Певачког Друштва „Коло“ у Загребу 2.-XII. 1923. г.

историју Србије из прошлога столећа видећемо: да је, при стварању државе као институције, политички моменат доминирао над културним, јер се претпостављало у свести шумадијских сељака: да треба пречистити сва питања политичке природе, која држави као организму могу у доцнијем развоју да сметају. Революционар по својој природи, али у конструктивном смислу и за добро заједнице, шумадијски је сељак устао одмах против самовоље својих владара и тражио да он решава о судбини *своје* земље. И кад је Тома Вучић-Перишић, као „народни предвођац“ повео своје Гужане и ставио се на чело народног незадовољства, Кнез Михајло се повукао са војском, и захвалио на престолу. Па и после тога, и ако је либерални покрет, који је добио власт у своје руке, био еволуција према ономе периоду када је владала чврста рука Кнеза Милоша, ипак се тежило нечем савршенијем и бољем. Народна свест одвела је до Краљевице 1883. г., али је за то и Краљ Милан био побеђен и принуђен, да, у договору са представницима народа, да чувени устав од 1888. г. па после њега абдицира.

Сви су се ови догађаји, тако рећи калејдоскопски ређали зато што су народна свест и његова снага биле способне да прекуже све ове перипетије неминовне у једној држави која се ствара. И не заборавимо други један факат, а на име: да су периферије Београда, престонице Кнеза Милоша, и Михајла, биле тамо где је сада Народно Позориште, па се преко Зеленог Венца спуштала градска линија на Савску обалу; да је тамо где је данас II. Београдска Гимназија, у Поенкаревој улици, била једна башта у коју су Београђани одлазили, као што данас иду Топчидер, на излет; да је тамо где је данас двор Краљев, педесетих година прошлога века била мочар, и да су ловци одлазили тамо да лове дивље патке; а да је у Краљице Наталије улици, тамо негде где је хотел „Триглав“, било као неко језеро, и на југо-источној страни тога језера била једна обична сељачка механа, и да је Чика Стева Тодоровић, сликар, који је још и данас жив, као дечко од 10 година ишао колима са момком његовог стрица, који је имао пивару у Београду, и носио пиво у бурадима, а из те сељачке механе долазио меанција са супротне стране чамцем по пиво; понављам, сетимо се свега овога, погледајмо Београд данас и видећемо колико се он развио за ово кратко време. Лако је данас стварати материјалну културу, јер се има један солидан основ за стварање те као и духовне културе. И нека не буде нико песимиста. Ми, Југословени, као и сви Словени уопште, идемо брзим темпом своје зениту. Само, и ако имамо оне *велике словенске* особине, имамо исто тако и оне *рђаве словенске* особине. У осталом, ко је без греха? А ми да нисмо овакви какви смо не би били Словени. „Словени“,

рекао је Хомјаков, „на вама је да оснујете царство божје на земљи,“ а сви знамо да се азурним висинама не иде тако лако. Трновит је пут, и на њему се често пада, али зато треба да је јака свест која нас води, и висине су наше, словенске.

Опростите ми, господо, ако је овај увод био мало опширнији, али је потребно да схватите прилике под којима се стварала и идеје којима се руководила Шумадија у своме социјалном и културном развоју.

Јасно вам је мислим, Господо, да је културни развој Србије могао да дође тек пошто су се политичке прилике почеле да сређују. У осталом, прави културни развој Србије почиње са *омладинским покрешом*, а то значи осамдесетих година прошлога века, када је „идеалистички друштвено-политички покрет српске омладине завршио своју романтичарску историјску мисију, и када су, под утицајем стварности, из њега почели да се формиравају нове идеје и нове друштвено-политичке тежње. То је доба Светозара Марковића, доба *реализма* када се дошло до сазнања, да само културна и цивилизована, напредна, јака и слободна Србија може са сигурношћу прихватити велике националне задатке, како каже Ђура Јеленић у својој књизи „Нова Србија и Југославија.“

Културно-уметничка историја једнога народа добија свеопшту вредност у светској уметничко-културној историји тек онда, ако он, народ, кроз стваралачка дела свога духа, пројави поред индивидуалне и расну карактеристику; јер се тек онда може и сме говорити о разним квалитативним моћима народнога духа; дефинисати закони његовога развића; подвући утицај других култура, и указати пут којим треба и мора да се развија, да би имала своју историјску вредност. Тражење расне карактеристике, односно психолошко схватање једнога уметника, је скоро, и увек, израз оне велике и дубоке разлике која се, тако јасно, оцртава код свих народа. Можда не толико у науци, у позитивним сазнањима духа, али сигурно да је у уметности прилив нечега новог, које би убризгало серум подмлађивања, нове свежине, здравља и, што је најважније, *психолошке дубине* долазио са тла националног. Ако се игде овај факат да констатовати, то је сигурно у музици.

Примитивна у своме ембриону, *народна* музика има у себи све типичне *ризмичке, мелодијске и хармонске* одлике. Како где, негде више негде мање, ове одлике ступају напред и чине да је, у некоме случају, *национална карактеристика* извеснога народа оличена у музици више у ритмици, док је код другог у мелодијском кретању интервала. Оба ова музичка елемента скривају у себи и један трећи, који тек даје физиономију *националним музичким карактеристикама*,

а који се појављује у *хармонији*. Може се слободно рећи, да се тек кроз хармонску призму ритмичко-мелодијских кретања народних напева пројављује и огледа *национално* психолошко схватање и дубина. Тек кроз психологију, кроз дубоко понирање у душу народних напева, може да се осети она узорчна веза између текста и напева која је, то је врло интересантно, чинила да се народ врло ретко, готово никад, није огрешио о израз текста у мелодији, дајући, на тај начин, доказа о дубоком психолошком разумевању и текста и мелодије, и проводећи, даље, принцип програмске непосредности можда и несвесно, што и чини народне напеве интересантним и типичним за националну карактеристику. А све се ово јасно изражава и добија своју националну ознаку и вредност тек у хармонском третирању народних напева, у тражењу нове хармонске основе, која треба да буде *психолошки израз националне душе*.

Да се до овог, и овако израженог идеала дође, потребна је еволуција, културно уметнички развој, а васална Кнежевина Србија од 1834. год. имала је свега 664.000 становника; шуме су биле непроходне; школе се могле на прсте избројати, а мисао на музику није имала када да се дојми људи који су државу стварали. Уз то, оно мало интелигенције што је било у народу или је било странац, или наши који су били на страни и потпали под утицај страначке културе, и одушевљавали се немачким, талијанским и француским мелодијама.

Први почетци музике јављају се код Срба у Војводини. И једна дружина, која је образована 1828. године у Новом Саду, певала је песме позоришне, које су страни музичари слагали из страних мотива. Ове мелодије, и ако стране, наишле су на леп пријем код Срба. Ово друштво, коме је хоровађа био *Штефановић* дошло је доцније у Загреб и ту га је прихватио *Стрига*, који је наишао на *Лисинског* и овога помагао. Ово Стригино друштво певало је следеће песме, које су се тада допадале публици: „Где птичице,“ „Већ из густог луга,“ „Ој Славијо, мајко драга,“ као и неке хорова из Лисинскове опере.

У Србији први пут се чуло хармонично певање у Крагујевцу, када је Јоаким Вујић, са својом позоришном трупом, давао своје комаде, у које је унео неке од песама. То је било 1835. год. Песме за ове комаде компоновао је први капелник прве војне музике у Србији *Јосиф Шлезингер*. Њега је год. 1829. довео из Пеште у Шабац Господар Јеврем, брат кнеза Милоша; и Шлезингер је први почео да прикупља народне мелодије и да из њих саставља маршеве за своју капелу. Шлезингер је обучавао младиће у песми, упознавао их са нотним знацима и упражњавао у певању скала. Од тих дилетаната састављен је први пут у Србији хор, који је

1834. г. 14. октобра на балу књажевом у Крагујевцу певао песму: „Сунце јарко серпском сину изобилно сипље зрак.“ Речи су Димитрија Исаиловића, а компоновао ју је, сигурно, Шлезингер. Како су, ускоро, у Србији настале политичке промене, то је са њима умукла песма и глума. Тек 1841. г. јавља се песма и глума наново под управом *Атанасија Николића*, за чију је драму „Марко и Арапин“ саставио песме Шлезингер. Кнез Михајло својом дарежљивошћу подстицао је ове уметничке пионире на рад, али су све то били само покушаји, који нису још стајали на националном тлу.

1848. г. у Панчеву, изашао је на глас чувени октет Николе Ђурковића, који је још год. 1847. са својим квинтетом прешао у Београд, где је био одушевљено примљен. Песме које је овај квинтет певао, биле су већином Шлезингерове и Ђурковићеве композиције из Стеријиних драма, и из „Зидања Раванице,“ драме Атанасија Николића. Песме су биле следеће, и произвеле су читаву узбуну код тадање интелигенције: „Да слаavimo крсно име светло“ (мушки збор; „Има л' правде“ (соло); „Влајко мило дете“ (дует); „Мачем, копљем оружани“; „Ти плавиш зоро златна“; и „Устај, устај, Србине“; „Већ се српска застава“; „Ја сам Србин српски син“, које су створене под утицајем покрета од 1848. г. Ове су композиције подражавале страним мотивима: талијанским и немачким. Ђурковићева дружина, која је давала позоришне представе у Старом Здању, које је априла месеца 1849. г. изгорело, напусти Београд, али нема сумње да је њен утицај био велики, и да је она највише допринела оснивању Београдског Певачког Друштва.

Још исте године, по одласку Ђурковићевом из Србије, неколико музикалних људи почели су да се скупљају у својим приватним становима, да негују хармонично певање. Ово није била нека нарочита установа, али се у друштву осећала потреба да се нађе хороваћа, и да се приступи озбиљнијем раду. Када је у Београд дошао 1852. г. Милан Миловук, који је имао музикалних способности, оснује се, на његово заузимање 2. јануара 1853. г. „Београдско Певачко Друштво,“ чији је циљ био „забава и међусобно уживање и обучавање у музици.“ Ширење те уметности у слојеве самога народа по статуту није било предвиђено. На народну музику, напеве, нико није ни мислио, јер су се народне песме сматрале за „простачке.“ Оно што ја друштво певало били су већином немачки хорови на немачком језику, а по нешто и на француском. Тек доцније почеле су се преводити песме на српски, и на српском језику и певати. Миловук је основао у друштву и школу за виолину и чело, и из ње је изашло неколико ваљаних ученика, који су доцније свирали у позоришном оркестру.

Из овога до сада изложенога види се: да је музика, вокална у овоме случају, како се неговала у „Београдском Певачком Друштву,“ стајале чисто на космополитском музичком становишту, по томе она — музика, не зна за народност. И није било ни очекивати да, у недостатку једнога Србина композитора, музика у самоме почетку свога развоја стане на терен чисто национални. Али овај прелаз наступио је убрзо затим, чим се на српском хоризонту појавила личност *Корнелија Штанковића*, хронолошки првог Србина композитора.

Рођен у Будиму 1831. г. Корнелије се у Бечу посветио изучавању музике. У то доба Вук Стефановић-Караџић поставио је био свој језични принцип, и Корнелије, саветован Вуком, полази истим путем и у музици, полази са народнога врела. У предговору 1. књизи „Српске народне песме,“ која је изашла у Бечу 1862. год. он каже „да су тих дванајест песама однизаних дванајест зрна са драгоценог низа народних мелодија које је он сам у народу изабрао.“ На тај начин, српску музику поставља још од самога почетка, Корнелије на национални терен. Виртуоз на клавиру, који је вежбао клавир по 8 сати дневно, саветован Вуком и протом Рајевским, сишао је у народ да забележи његово музичко благо, и изнесе га пред страни музички свет. И поведена овом стазом још од самога почетка, српска музика кретала се напред, имајући за подлогу увек *народне моштиве и национални музички израз*.

Први резултати оваквог рада дали су „Литургију“ за мешовити хор, која је, год. 1852. о Ускрсу, под дириговањем самога Корнелија отпевана у Грчкој цркви у Бечу. Исто тако већ су постале популарне његове песме: „Већ из густог луга купе се хајдуци,“ „Тавна ноћи,“ „Радо иде Србин у војнике“ и т. д. За тим долази одлазак у Карловце, где је отишао, по савету проте Рајевског и Вука, да стави у ноте целокупно певање српске православне цркве, које је после у Бечу хармонизирао за мешовити хор.

Из Карловаца год. 1856. Корнелије дође у Београд, и његова појава и правац рада не остану без утицаја на рад „Београдског Певачког Друштва.“ Народне песме у обради Корнелијевој пробиле су ону брешу коју је, у српској средини чинила, нашем уву страна вокална музика других народа; и сви други композитори, који су следовали за Корнелијем, имали су да рачунају са овим пробуженим музичким инстиктом, и да само на подлози народне музике греду и стварају *уметничка дела националнога израза*. Од талента и способности ових људи, од њихове проничивости и способности да гледају у напред, зависио је и њихов успех, који им је одређивао историјску важност у нашој музици. Мање маркантни

и индивидуални они нису могли, са изузетком Јосифа Маринковића, да пре Мокрањца даду народној музици уметничкији израз и обраду, и у делима својим подлегали су утицају било немачком било италијанском. Какве веће концепције они нису уносили у народну музику, и сав њихов рад на томе пољу ограничавао се на хармонизирање народних песама и мелодија просто и стриктно хармонски, без контрапунктских намера, без психолошког третирања мелодије и без тонског бојадисања. *Ђурковић, Николић, Шлезингер и Миловук* припадају добу пре Корнелија, и представљају почетке уметничке песме на страним основама; а када је после појаве Корнелије у „Београдском Певачком Друштву“ настала борба око космополитског и националног правца у музици, и када је национални правац победио, они људи који су у друштву ову победу извојевали, тражиле су вођу, који ће да открије тек указане путеве. Корнелије се марта 1864. г. разболи и оде из Београда, а на његов предлог долази за хоровађу „Београдског Певачког Друштва“ *Даворин Јенко* (1865. г.).

Када је Јенко дошао у Београд музичка идеологија већ је била формирана, и њена је идеја била: *национализам у музици*. Сад се само постављало питање: ко ће да извојује уметничку победу националистичко-музичком идеалу? Да ли Јенко, који је био добар музичар и Словен у исто доба, али код кога се осећао утицај талијанско-немачки, или ко други? И може се рећи да период Јенкова рада у Београдском Певачком Друштву значи период прибирања снага, и тражења онога изабраног, који ће национални лирички брод да поведе на пучину и преда у руке вештим морнарима, да га проведу кроз Сцилу у Харибду.

Све док, и још за дуго доцније, музика се код Срба кретала готово и једино у чисто вокалном правцу: и сва композиторска делатност људи, који су тада радили на српској музици, била је посвећена вокалној хорској музици. Отуда музичка продукција овога периода не бележи ни једно дело које би излазило из сфере строго вокалне. Јенко је на положају друштвеног хоровађе, био принуђен да ствара друштву репертоар, и отуда Јенко даје велики број више мушких него мешовитих зборова, а то зато, што је тада у друштву постојао само мушки хор. Од великог броја Јенкових композиција вреди поменути: „Ајд на војну,“ „Дунте ветри,“ „Хај нек бруји,“ „Богови силни,“ „Двори даворови,“ „Што ћутиш, ћутиш“ и т. д. Као капелник Народног Позоришта у Београду Јенко је радио и музику за разне комаде, као и чисто симфонијску музику (увертира „Косово“). Осим тога написао је и музику, у духу народном, за комаде „Ђидо“ и „Потера.“ Али све ове ствари нису биле израз једнога национално-нашег стила, и ако је Јенко био један неоспоран

таленат, и његов рад није био од већег утицаја на национални музички развој и стил.

У то доба радили су на српској вокалној хорској музици још Хладачек, Хорејшек, Хавлас, који заједно са Јенком чине групу Словена који су радили на српској песми, већим делом по словенским мотивима. Нарочито је било популарно Хавласово „Падајте браћо.“ Српску школу после Корнелија представљали су Аксентије Максимовић, Мита Топаловић, Јован Пачу. Максимовић је компоновао песме за неке позоришне комаде, а од којих је позната песма „Еј, пусто море, еј, пусти вали,“ из „Максима Црнојевића“ од Лазе Костића. Топаловић није представљао какву изразитију музичку личност, али је био солидан музичар и његове композиције, од којих је интересантнија песма „Ветру с Косова“ за мешовити хор, иду у стил романтике, која је у то доба на западу владала.

Инструментална музика је слабо обрађивана у оно доба, и може се рећи да је била сконцентрисана једино у војној музици, за чије су потребе војни капелници компоновали разне пригодне маршеве на бази народних мотива. Већина капелника били су странци по пореклу, и њихов рад нема већег значаја по развитаку наше инструменталне музике.

Све је ово био први период, што ће рећи: *шражење правога пуша којим треба српска музичка школа да крене*; и пошто у овоме периоду није било још музичке личности, која ће да, снагом своје индивидуе, крчи снажније путеве онога што ће тек да дође, то и резултати нису могли бити већи. Права уметничка српска школа почиње тек са Јосифом Маринковићем и Стеваном Ст. Мокрањцем, а нарочито Мокрањцем.

Још после смрти Корнелијеве у Београдском Певачком Друштву родила се идеја: да се нађе способан и за музику обдарен младић, који ће бити послан о друштвеном трошку на страну, на музичке студије, а који ће бити способан да српску музику упуту на уметнички национални терен. Ово питање било је решено 8. октобра 1879. године, када је Мокрањац изабран и послан у Минхен на музичке студије.

Год. 1881. појављује се у друштву, као хоровађа, Јосиф Маринковић, са чијим доласком национални правац добија новог борца. Романтичар по својим природним склоностима и са смислом за мелодију и дикцију језичну, Маринковић већ у првим својим радовима покушава да, на основи народних мотива, створи композиције, које ће носити на себи отисак националних карактеристика, у чему и успева, али више у оном спољном, мелодијском и ритмичком смислу, не толико и у психолошком, што ће рећи: *у шражењу оне шипичне расне хармонске подлоге, кроз коју шек један народ може, поред*

ритмике и мелодике, да изрази своју праву музичку индивидуалност. И отуда да се код Маринковића не јављају такви хармонски проблеми, који би били интересантнији са психолошког становишта и новији по својој психолошкој концепцији, — и ако он даје интересантније хармонске везе од својих предходника, — него би се могло рећи: да су код њега хармонске везе више *догматске* него ли *психолошке*. Сав његов израз, према томе, изражен је у мелодији, која има у себи идиома народних мотива, обрађених само неоспорним талентом једнога романтичара по превадсходству. Отуда и факат, да је средина, која је у доба Маринковићевог активног композиторског рада, била и сама романтичарски расположена, заволела његове композиције, јер су оне биле њен верни израз.

Као што је скоро случај код свих композитора до сада, да су, поред световне, радили и на црквеној музици, то је случај и код Маринковића, као и код Мокрањца доцније. Ипак, рад Маринковићев на црквеној музици није тако велики као и рад Мокрањца. Од световних композиција Маринковићевих, које су већином писане за хорове, мање за уз пратњу клавира, од нарочитог су интереса и вредности: „Молитва“ мешовити хор и клавир; „Јуначки поклич“, „Трубач“, „Песме за комад „Суђаје“, „Песмом срцу“ мушки хор, „Јадна мајка“ за мешовити хор и клавир, „Излетела зора“ за мешовити хор, а од црквених нарочито је интересантно „Царју небесни“ и „Опело“. У „Опелу“, које је оригинална композиција за мушки хор, примењен је црквени мотив VI. гласа. Од соло песама познате су: „Стојанке“, „Шано, душо“, „Из град у град“ соло уз пратњу клавира у народном духу и „Муњом допаљен грм“ соло песма уз пратњу клавира, у којој има нечега од Шумановога стила. У опште као индивидуа, Маринковић је једна искрена уметничка природа, али се не би могло рећи да је његов утицај на развој оригиналне савремене музике наше од оног утицаја од кога је рад Мокрањчев, и ако је и Маринковић написао поред оригиналних радова и *девет* т. званих „Кола“, која су прототип Мокрањчевих *руковети*, само без оне оригиналне обраде која се налази код Мокрањца, и која му баш и даје ону вредност [коју он има, и ако Мокрањца као оригинални коопозитор није велики.

У то доба долази и рад Стевана Шрама, Синика, Штирског, Толингера који су сви радили на народној, црквеној и световној музици, али *чији рад није од историјског значаја по развој српске музике.*

Када је г. 1887. за хоровођу Београдског Певачког Друштва дошао Стеван Ст. Мокрањац, који се тада вратио са својих музичких студија из иностранства, националистички музички правац добио је свога правог вођу, који је сигурном руком повео српску музику путем којим је она пошла још

од Корнелија, али, због недовољне снаге оних који су је до Мокрањца водили, није могла да се развија како треба. Од Мокрањца може се мирно рећи, почиње прави период новог музичког стремљења, коме је Мокрањац служио љубављу и верношћу правих првосвештеника, и оставио млађима да они поведу нашу музику оним висинама којима она данас хита.

(Крај у идућем броју).

К. П. Манојловић.

СТУДЕНИЦА И ДЕЧАНИ.

Наше старе споменике прошлост нам је предала највећим делом без много писаних помена, скоро увек само са бледим и врло нејасним индикацијама у натписима или у записима. Пред њима се обично стоји као пред каквом загонетком: читав низ питања искрсне на мах, кад се само један површан поглед баци на све оно, што они пружају у својој архитектури, у живопису свом и у својој скулптури. Човек се наједаред нађе пред читавим низом проблема, чије је решење принуђен тражити на самим споменицима.

Такав један проблем поставља се одмах на први поглед, кад се упоредо посматрају чувене цркве у Студеници и у Дечанима. Обе имају оплату од мрамора; обе имају раскошно извајане портале и прозоре, који у неким мотивима фрапирају својом сличношћу. „Више од једнога столећа раздваја ова два споменика“, вели познати француски научник G. Millet,¹ „иа ипак они у извесним тачкама чудно наличе један на други. Рекло би се, да је исти вајар за обе цркве резао прозор велике абсиде. Ту ће се све понова наћи у цркви Уроша III, чак и спољашња аркада, која је у Немањиној цркви пала; све, осим, можда, оног финог и збијеног моделисања монаха у клечећем ставу, који служе као консоле.“

Одмах се намеће питање, да ли мраморна оплата Студенице није тек из познијега доба и да ли Студеница није свој вајарски украс добила тек у оно време, када су подигнути Дечани.

Данас се са поузданошћу може одговорити, да је мраморна оплата Студенице првобитна и да у свези са тим и пластична декорација њених портала и њених прозора има бити из доба подизања цркве.

Површине зидова Богородичине цркве Студеничке рашчлањене су споља лизенама у неколико делова. Распоред ових рашчлањених делова споља не поклапа се строго са распоредом простора унутра. Због тога, што спољашњи распоред рашчлањених поља не одговара строго унутрашњем распореду простора, прозори, који су на северној и јужној фасади цркве

¹ L'ancien art serbe. Les églises 1919. стр. 85.

пробијени тачно на средини спољашњих поља (који се, дакле, споља налазе на средини поља), *изнушра* су знатно од средине на Запад помакнути. Из тога се види, да при пробијању прозора није узиман у обзир унутрашњи распоред простора, већ спољашње рашчлањење фасада. Пошто су пак отвори прозорски на северној и јужној фасади из времена подизања цркве, то с обзиром на њихов централан положај у рашчлањеним површинама мраморне инкрустације споља и ова облога мраморна мора бити првобитна. Отвори за прозоре срачуњени су управо према овој инкрустацији мрамора споља, а не према распореду простора унутра. Околност, што су прозори само споља имали централно место, а било је споредно, како ће они унутра према центру бити постављени, доказује, да облагање зидова мраморним плочама није некаква познија операција, већ је оно заједно са одређивањем места за прозоре првобитно.

Уз то се не сме сметнути с ума, да се зидови цркве, с обзиром на незнатну дебљину њихове структуре од врло шупљикасте сиге (0,80—0,90 м.) и на простране димензије цркве, не би могли ни замислити без оплате.

Да мраморна инкрустација споља није познијега датума сведочио би и унутрашњи мраморни сокл, који дуж целе цркве изнутра иде у висини од 1,50 м. На западноме зиду јужнога вестибила цркве, где је малтерна кора са зида отпала, јасно се види, да је овај сокл, према ономе, како је причвршћен, могао бити постављен само првобитно.

Поред тога и на мраморноме соклу зидова унутра и на мраморним плочама споља има урезаних записа врло старих, из првих дана XIII века или и ранијих.¹

Све ове околности говоре за то, да је мраморна облога зидова цркве у Студеници из времена подизања манастира. Данас, истина, на западној и источној страни постоља кубета нема мраморне оплате, ну то не значи, да ње ту није било, а могла би се узети у обзир и комбинација, да те стране првобитно нису, може бити, ни биле срачуњене на облогу од мрамора.

Пошто је инкрустација мрамора првобитна, то би тешко било замислити, да и декорација портала и прозора, који су са овом у најтешњој свези, није првобитна. У пластичној декорацији портала и прозора наћи ће се и познијих радова, пошто су у току времена оштећени делови и спољашње оплате од мрамора и декорације портала и прозора замењивани новим деловима, ну и данас се још јасно одваја оно, што је у овој декорацији позније од оног ранијег, и управо у разлици између овога двога и лежи доказ, да је огроман део пластичне декорације Студеничке цркве првобитан.

¹ Др. Влад. Р. Пешковић: Старине 1923. стр. 21. No. 3; Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи I No. 9.

У декорацији трочланог прозора главне олтарске абсиде цркве Студеничке, која извајаним орнаментима својим представља ремек-дело резбарије у мрамору, одмах се као рад позније рестаурације оцртава орнаменат у тимпанону, који са осталим деловима овога прозора не чини једну органску целину. То је један преплет од лозица са јако изупчаним лишћем. Десно је једна тица, чији се реп завршује у змију, а лево је једна аждаја, која свој плен држи кљуном и предњим канџама. Скоро исти такав орнаменат налази се у тимпанону трочланог прозора главне олтарске абсиде у Дечанима, само што он овде са осталим орнаментима чини једну органску целину.

Како да се објасни сличност ова два орнамента?

Судећи по томе, што се има утисак, као да је вајарски украс Студенице служио као модел мајстору из Дечана и што је речени познији орнаменат из олтарскога прозора цркве Студеничке тешко схватити као копију, рекло би се, да је овај орнаменат или из истога доба, из кога је и вајарски украс олтарскога прозора Дечанске цркве, или је, шта више, нешто ранији. Он у исто време као плод позније рестаурације доказује, да су остали орнаменти истога прозора Студеничке цркве ранији од њега и да се имају схватити као првобитни.

Нешто слично даје се констатовати и код главног, западног портала цркве Студеничке, код кога су доцније извршене извесне преправке. Садашњи портал је управо плод тих познијих преправака. Одмах се види, да је првобитни отвор врата овога портала доцније знатно стешњен уметањем садашњих довратника и горњег прага. На простору између овога горњег прага и првобитнога надвратника у једном удубљеном полукружном пољу представљен је орнаменат у облику тролита са крстом унутра. Свакако није случајно, што се сличан крст налази у тимпанону севернога портала цркве у Дечанима. Између Студенице и Дечана у погледу овога орнамента влада исти однос, који смо констатовали код орнамента из тимпанина прозора главне олтарске абсиде.

Студеничка црква је одувек стајала на челу свих цркава у српској држави и била је на далеко разглашена са своје мраморне оплате и са пластичнога украса својих портала и својих прозора. Као таква она је могла послужити за образац Дечанској цркви. И са стилске стране декорација цркве Студеничке оцртава се као ранија, а она у Дечанима као познија. Студеница припада времену, које је и на Западу створило блиставе портале у Италији, Француској и Немачкој. У Дечанима се већ осећа, да су прохујала времена сјајних портала романских и готских.

Dr. Влад. Р. Пешковић.

БОСИЈЕ КАО ЦРКВЕНИ БЕСЕДНИК.

Говорништво је уметност која има право на тај назив исто толико колико и сликарство, музика, скулптура и књижевност. Оно делује на слушаоце емотивно, као и све друге уметности. Говорништво је, дакле, уметност, а они који за њега имају способности — уметници су. Говорништво, формално узето, има нечег заједничког са музиком, јер преко чула слуха фрапира наш дух, као и музика. Садржајно, пак, оно се разликује од музике у толико што за пуно уживање у говорништву мора слушалац да ангажује и свој интелект, докле је код уживања у музици ангажована -само душа и машта слушаочева. То и јесте главна разлика између ове две уметности, и из ње и истичу следеће карактеристике тих уметности. Емоције, добивене слушањем једног уметничког говора, су ниже по квалитету од емоција добивених преко музике, но ипак су емоције. — „Уметност нема циља, или, још боље, она је сама себи циљ“. „L'art pour l'art“ је фраза која је вековима освештана и стекла право егзистенције. Но ипак има нијанси између квалитета разних уметности, које нам допуштају да неким уметностима, као литератури и беседништву, припишемо и друге, реалније циљеве, сем уметничког уживања од њих. За музику се, пак, може у пуној мери рећи да служи самој себи, да је довољна самој себи; на њу се, дакле, може потпуно да примени принцип: „Уметност ради уметности“. Није исто и са говорништвом, јер оно има и тенденцију; оно крије у себи и клицу акције, која може настати после слушања једног говора, мада ње и не мора увек бити.

Емоције, изазване музиком, заврше се готово кад и дејство музике, или се продуже још за извесно време по њеном престанку: човек певуши или звиждуће уметнички комад који је малочас слушао; вибрира још извесно време од уметничког задовољства; још му извесно време лебде пред очима слике изазване музиком, па све престаје, а човеку остаје још само жеља, чежња да се што дуже буде под импресијама музике. — Говорништво, у већини случајева, није себи циљ, већ сретство да се постигне циљ, било добар или рђав. Те је стога говорништво у толико уметност, у колико нас загрева за племенити, уметнички циљ, за крајњу акцију, која садржи у

себи узвишенога, моралнога, јер без ових квалитета и нема праве уметности. Међутим, уметнички убедљив говор може често да да и негативне резултате — акцију, ако му је тенденција ружна. То се ређе догађа, јер у човеку увек бди савест, критеријум за лепо, поштено и узвишено; но вешт говорник, служећи се реторским фигурама и софизмима, које му реторика пружа, може каткад и да успава слушаочеву савест и да човека придобије и за ружну акцију: после слушања музике човек постаје *увек* бољим, а после слушања једног говора човек постаје *по кашкад* бољим. Како бисмо иначе и објаснили да, после једне беседе, народ један полети у бој против другога, кад овај то најмање заслужује; или утицај политичких говора, са мало узвишеним циљем. Зато је музика виша по уметничким квалитетима од говорништва, и зато је говорништво у толико уметност, у колико му је циљ уметнички.

Босијеово беседништво је уметност високог уметничког циља; оно је уметност првога реда, јер је имало племениту тенденцију: да људе учини бољим, да их приближи Богу, да им покаже величину његову; да покаже благодети и душевни мир који се има кад се живи по узвишеним хришћанским принципима. Све су то квалитети првога реда, зато је и његова уметност првога реда.

Највећи црквени беседник је несумњиво Босије. Он је Француз, а Французи су у опште добри говорници, било црквени беседници, било политички или социолошки говорници. Французи су потомци старих Римљана, код којих је говорништво неговано и усавршено до највишег степена. Оно је било средство преко кога се у старом Риму долазило до највиших почести и звања у држави; са говорничке трибине се одушевљавао народ за рат, са ње се тумачили закони, са ње се дизали и обарали владоци, са ње се судило и појединцима и читавим народима. Највећи представник говорништва био је, као што знамо, Цицерон, (106—43 пре Хр.) кога је говорништво било уздигло до највећих почести у држави, али кога је сила речи и убила 7. децембра 43. год. пре Хр.. Био је погубљен после образовања другог Триумвирата. — Да се говорништво развије дотле у старој римској држави, припомогло је и то што тада није било штампе у данашњем смислу речи, преко које би се критиковало и дискутовало, те је говорничка трибина у многome замењивала данашњу журналистику. Дакле, Французи носе у себи говорничку клицу још од својих предака; они је, као и њихови претци, цене и негују, поносе се њоме; они радо увек и свуда говоре, па није ни чудо што је у таквом народу и поникао велики црквени беседник Босије.

за оно што следује. Уз то, он доминира својим идејама, он је изнад њих, као орао изнад високих планина; он им потчињава језик и влада тим језиком као послушним оруђем, а сâм се не види. Тим својим идејама он своје слушаоце застрашује, одвраћа од зла и чини бољим. — Излагање му није једнолико; ход и интонација његове беседе имају одјек догађаја који износи: излагање му је час бурно, час тихо, према природи догађаја или момента. Тако, кад у посмртном говору: — „Oraison Funèbre de Luis de Bourbon, prince de Condé“, 1687. год., — прати великог Кондеа на бојиште, он грми, као што и на бојишту грми; кад га мало затим спуштају у гроб, Босије плаче, а с њим и слушаоци. У тој посмртној беседи, над телом великог Кондеа, најлепши му је завршетак — последњих шест страница — кад он позива присутне: краљеве, народ и пријатеље Кондеове да окруже тело овог великог човека и да плачу над пепелом његовим. — За изненадну и болну смрт Ане од Енглеске, војвоткиње Орлеанске: — „Oraison Funèbre de Henriette-Anne d'Angleterre, duchesse d'Orléans“, 1670., — која је умрла у 26. години, он има много топле нежности: „Непредвиђена несрећа, вели он, је болнија него она која се развија постепено и која се истроши у детаљима развоја.“ — Такође уме он рељефно и детаљно да нам прикаже у „Oraison Funèbre de la reine d'Angleterre (Henriette-Marie de France), 1669. мучан живот, пун страдања и патњи, због вере, убеђене Католичкиње, Марије, енглеске краљице, кћери Хенриха IV и Марије Медичи. Њене пажње у енглеској протестантској средини, поред мужа слаба да је заштити, Карла I, од оштрих напада Протестаната; њено бегство у Холандију, повратак у Енглеску и борба са побуњеницима, бегство у Француску и њена смрт су згодан повод за Босијеа да глорифицира њу и њен католицизам у првој посмртној беседи коју је држао 1669 г. над телом ове: „жене, мајке и краљице“.

Босије, беседећи, поучава живе краљеве преко мртвих; за њега не вреди много фраза: „О мртвима само добро говорити“; за њега је претежнија истина. Он не глорифицира мане краљева и краљица, напротив, смрт је за њега згодан повод да над делима покојника каже многу горку истину живим краљевима, но све то у таквој форми, да су се те истине примале без револта, јер су долазиле са небеских висина. Често су те беседе биле прошаране и његовим политичким идејама, које су допуштале да се назре и оштроумни писац du „Discours sur l'histoire universelle“, као што су његови „Oraisons Funèbres“ показивали највећег црвеног беседника.

Александар Милићевић.

XVII век у француској књижевности нема политичког говорништва, јер га је тадашњи државни режим, осећајући се slabим, систематски угушивао; јавне дискусије ширих размера су усамљене и не могу служити као карактеристика говорништва једнога века. Но жива реч није ни тада замукла и, извор, заптивен на једној страни, избио је на другој. Француз, као што рекосмо, воли и мора да говори, те се стога говорништво окренуло црквеном беседништву, почело је црпети материјал из религије, и, како примећује Бринтијер, црквене беседе Босијеове и Бурдалуове тада нису биле ништа мање значајне но јавни говори Цицеронови и Демостенови у своје време. И, као што је Цицерон код Римљана, а Демостен код Грка, будио патриотизам, тако су Босије и Бурдану код Француза у XVII веку будили религиозно осећање.

Босије је имао и претходника у овом послу, но, како је црквено беседништво тих претходника било неискрено, реторско, помпезно, пуно фразирања, а лишено правог религиозног осећања, Босије је мало био под њиховим утицајем. Saint Vincent de Paul је био непријатељ таквог говорништва, сматрајући да црквено беседништво треба да буде просто, без реторских украса, прожето искреном вером; *да полази из срца и да иде к срцу*. Босије, од претходника, једино је усвојио ово учење.

Тешко је дати карактеристику Босијеова беседништва; треба имати бар приближно Босијеов стил, па говорити о његову стилу; треба бити мали Босије, па бар приближно окарактерисати великог Босијеа. Он је имао свој стил, као што је Паскал имао свој, и Лабријер свој. Босије је сковао свој стил, погодан за жанр који је обрађивао; он је томе стилу потчинио језик, дао му озбиљност која црквену беседништву пристоји. Иако одмерен, озбиљан, тај стил није био сухопаран, напротив, сочан. Но та сочност није долазила од непотребних реторских фраза, духовитих стилских изненађења, деплисираних фигура, непотребних и магловитих поређења која са мишљу не би имала непосредне везе и не би је учинила рељефнијом. Снага и лепота његова стила била је у јачини мисли и логици излагања. Његова велика хришћанска душа, широки дух, обрађени интелект, пружали су му у изобиљу идеје, које су његове читаоце и слушаоце дизале до небеса, да би их одмах затим спустиле на земљу, на ивицу гроба, где би им велики Босије тумачио мистерију смрти, коју је он тако добро разумевао, а од које су његови слушаоци, краљеви и племићи, дрхтали. — Извор његових идеја био је његова сложена душа, она му их пружала у изобиљу; он их, беседећи, није нарочито тражио, оне су се тискале, бујале као планински поток; његова је фраза без оног предаха који је сваком другом беседнику потребан да нађе идеју

КВАЛИФИКОВАНИ ПОСЛАНИЦИ.

(Крај)

III.

Пројект устава од 1888 предвиђао је, да ће жупаније бирати квалификоване посланике „истим начином као и остале посланике, али одвојено од њих.“ У уставном одбору приметило се, да би реч *одвојено* могла значити да ће се ови посланици бирати у други дан, а не истог дана кад и остали посланици. Изразило се том приликом страховање, да до другог изборног дана народ може да „охладни, па ће квалификовани посланици добити много мање гласова него обични.“¹ Мада се у почетку мислило, да се остави закону да он регулише, да ли ће бирање свих посланика бити у један дан или не, ипак је у дефинитивни текст устава ушла одредба којом се изречно прописује, да ће се квалификовани посланици, не само истим начином, него и истог дана бирати кад и остали посланици. Али, у исти мах, остала је и даље одредба по којој ће окружи ове две врсте посланика бирати одвојено. То ће дати повода дугим дискусијама у скупштини приликом доношења новог изборног закона на основу Устава од 1888. Спор је био око тога шта значи и како треба разумети пропис, да се квалификовани посланици бирају одвојено од осталих посланика. Једни су сматрали, да то претпоставља бирање двома куглицама: једном би се гласало за посланике с општим условима, другом за посланике с нарочитим условима. Други су, напротив, мислили, да одвојено бирање не значи ништа друго него одвојено срачунавање изборног резултата за једне и друге посланике: место две куглице, дошла би само два разна изборна количника.

У корист првог гледишта могао се навести већ један преседан. Закон о привременом изборном реду, издан на основу чл. 203 Устава од 1888, по коме је и бирана скупштина у којој се расправљало ово спорно питање, прописивао је бирање двома куглицама, белим и црвеним. Белима се гласало за кандидате с општим условима, а црвенима за кандидате с нарочитим условима. Али се на то одговарало овако. Да, истина је, привремени изборни закон расправио је ово питање у корист гласања двома куглицама, али је одредбу о томе узео у закон Државни Савет, који по члану 203

¹ *Отаџбина*, књ. XXIX, стр. 489.

Устава имао да решава о њему. Међутим, ужи уставни одбор, коме је истим законом Устава стављено у дужност да „на основима садржаним у овоме Уставу“ спреми нацрт привременог изборног закона, стао је био на гледиште, да треба да се гласа једном куглицом, па је то после Државни Савет изменио у горњем смислу. А ужи одбор, који је радио овај нацрт, био је састављен од твораца Устава, па су они јамачно, закључивало се даље, најбоље били упознати с његовим духом.¹ Значи, дакле, да без обзира на преседан треба расправити ствар с гледишта самог Устава. Да видимо, онда, како стоји ствар у том погледу.

Присталице гласања једном куглицом истицали су у одбрану свога гледишта у главном ове разлоге. Ако се усвоји гласање двома куглицама, онда се тиме оставља бирачима могућност да гласају за обичне посланике с једне листе, а за квалификоване посланике с друге листе, другим речима да гласају за две листе. То је, међутим, противно члану 89 Устава који прописује, да „бирачи гласају не за поједине кандидате већ за целу кандидатску листу.“ А члан 93 Устава јасно каже шта је кандидатска листа. По томе члану, „на свакој листи мораће да буде записано толико имена колико посланика бира дотични округ или варош.“ Како, пак, на основу члана 79 Устава, у број посланика које према броју пореских глава бира округ улазе и квалификовани посланици, то значи да и они морају бити означени на једној истој листи заједно са осталим посланицима. Кад, дакле, листа садржи и једне и друге посланике, а може се гласати само за целу листу, онда се то гласање може извести само једном куглицом, никако двома, јер би то било противно горњим уставним прописима. Могло се том приликом рећи још и ово. Кад постоји гласање по местима и кад се уз то гласа куглицама, онда је по себи јасно, да се може гласати само за целу листу, не и за поједине кандидате. Није, дакле, било потребно да се то нарочито наглашује. Ако је ипак у Устав ушла нарочита одредба о томе, то је можда зато што се тим наглашавањем хтело подвући, да никако и ни у ком случају не може бити друкчијег гласања, него гласања за целу листу.

Што се тиче одредбе о одвојеном бирању, њу треба, по њиховом мишљењу, разумети тако, да се имена кандидата не смеју ређати под 1, 2, 3... него се имају поделити у две групе: под I имају се означити кандидати с општим условима, а под II, дакле одвојено од првих, кандидати с нарочитим условима. Иначе би постојала опасност, да квалификовани посланици никако и не буду изабрани. Међутим, то је битни захтев Устава, чиме се и објашњава постојање

¹ *Стенографске Белешке Н. Ск.*, 1889, I, стр. 1492—1493.

одредбе о одвојеном бирању: она је само зато ту, да квалификованим посланицима обезбеди улаз у скупштину. Ако је тако, онда није потребно прибегавати двома куглицама, чиме би се повредиле поменуте уставне одредбе, кад већ постоји начин и да се сачувају уставне одредбе од повреда, и да се обезбеди избор квалификованих посланика. Он је сасвим прост: место две куглице, узети само два количника. Првим количником, добијеним кад се укупан број гласова у једном изборном округу подели бројем посланика с општим условима који тај округ има да бира, одредиће се, делећи њиме број гласова сваке листе, колико обичних посланика са сваке листе долази; другим количником, добијеним кад се укупан број гласова у једном изборном округу подели са два, пошто сви окрузи бирају подједнак број квалификованих посланика, одредиће се којим ће местима припасти та два посланика. На тај начин квалификованим посланицима био би у сваком случају обезбеђен избор, и тиме њихов бројни однос према обичним посланицима одржан.

То су од прилике главни разлози употребљени против гласања двома куглицама. Поред њих у скупштинској дискусији поменута су и ова два споредна. Тврдило се најпре, да друга куглица буди подозрење код бирача и баца сумњу на људе, који се њоме бирају, да нису чисто народни посланици. То би могло и даље бити узрок, да не престане расцеп који постоји између интелигенције и народа. Истицало се, затим, да при гласању двома куглицама постоји опасност да квалификовани посланици уопште и не буду бирани: по општем договору, бирачи су гласали само првом куглицом за посланике с општим условима, а не и другом за посланике с нарочитим условима. Што се тиче првог приговора, треба напоменути одмах, да ако он уопште има вредности, онда је он има, не против друге куглице, него против саме установе квалификованих посланика уопште. Сем тога, истакнуто је у дискусији, ствар обрнуто стоји него што је представљена, пошто управо, ако се усвоји гласање двома куглицама, интелигенција ће морати чешће долазити у додир с народом да би била изабрана. Напротив, ако се гласа једном куглицом, онда квалификовани кандидат нема више тог нарочитог интереса да иде у народ, јер би бирачи, „гласајући за свог првака гласали и за њега.“¹ Што се тиче другог приговора, тешко је претпоставити могућност неког општег договора међу бирачима разних партија, који би ишао на то, да се за квалификоване посланике уопште и не гласа. Зато је и примећено с правом у дискусији, да ако те посланике неће бирати бирачи једне, бираће их бирачи других странака. Уосталом, кад се већ претпоставља могућност такве појаве,

¹ *Стенографске Белешке Н. Ск.*, 1889, II, стр. 2354.

онда би се она лако могла отклонити. Није ради тога било потребно борити се против друге куглице. И са њом ствар се могла просто регулисати: место ма чега другог, бирачи би имали да гласају прво за квалификоване, па затим за остале посланике. Тиме би све опасности биле отклоњене и уредност избора обезбеђена. Мада би, и без тога, бирачи били у немогућности, да свој евентуални договор у горњем циљу остваре, а да цео избор не доведу у питање.

Тако противници гласања двама куглицама. Да видимо сад, како су бранили своје гледиште његове присталице.

Они су, пре свега, тражили објашњење уставне одредбе о одвојеном бирању у дискусијама, које су се водиле приликом доношења Устава. Са њихове стране било је наглашено, да је том приликом било речи чак и о томе, да се избор квалификованих посланика врши и другог, а не истог дана кад и избор осталих посланика. И заиста, видели смо већ, у почетку је постојала намера, да се остави закону па да он реши, да ли ће бирање свих посланика бити истог дана или не. Претпоставимо сад, да је ствар остала на томе. У том случају нико не би могао спорити, да би се закон, истина, могао слободно одредити за један или за два разна дана бирања, али да би у сваком случају бирање имало бити одвојено. Ту закон не би могао ништа мењати, јер сам Устав тако прописује, што је за његове творце, изгледа, и била битна ствар. И управо зато што је Устав предвиђао одвојено бирање и могао би закон да одреди, да се бирање врши у два разна дана. Међутим, после се у Устав уноси одредба, да ће бирање свих посланика бити истог дана. Очеvidно, њоме уставотворац није хтео ништа да промени у својој намери о двојеном бирању, већ је само хтео он сам, место законодавца, да реши постављено питање у корист бирања једног истог дана. Без те одредбе, закон није могао прописати да се бирање две врсте посланика не врши одвојено, али је по својој вољи могао пристати да се врши или да се не врши истог дана. С овом одредбом, међутим, он ни то не може чинити: избор се има извршити истог дана. То дакле, што је уставотворац доцније прописао законодавцу још једно ограничење, никако не може да значи, да га је хтео ослободити ограничења које је одмах у почетку било предвиђено.

На приговор да је гласање двама куглицама повреда чл. 89 Устава, који прописује да се гласа, не за поједине кандидате, већ за целу листу, присталице ове врсте гласања овако су одговарали. Поменути члан Устава садржи просто један принцип у вези с увођењем гласања по местима, и њему ни у колико није противно гласање двама куглицама. Баш зато што је уставотворац чланом 89 одузео бирачу могућност, да гласа одвојено за поједине посланике лично, он му је чланом

100 дао право, да може бар две врсте посланика одвојено бирати. Ни ту он не бира одвојено поједине кандидате, већ гласа за целу листу неквалификованих и за целу листу квалификованих, које представљају у ствари, и ако су на једном табаку, две кандидатске листе. На тај начин, чл. 89 Устава не долази у сукоб са чланом 100 : гласа се за целе листе, као што прописује чл. 89, а опет се гласа одвојено, као што прописује члан 100. Истина, казало се већ, двојство листа противно је члану 93, који и од квалификованих и од неквалификованих кандидата ствара само једну листу. Али, примећено је сасвим добро, да је баш ово позивање на члан 93 опасно за гледиште у корист гласања једном куглицом.¹ Јер, ако би се строго држало чл. 93, онда не би могло бити ни два количника, пошто је и њихово постојање противно целини листа. А онда не би могло бити ни извесности, да ће квалификовани кандидати бити, не само кандидовани, него и изабрани. Међутим, ван спора је да Устав тражи, не само њихову кандидацију, него и њихов избор. Па пошто њихов избор у оба случаја може да се обезбеди само на рачун целине листе, онда зашто би то цепање јединства листе требало учинити у корист два колачника, а не у корист две куглице? Помоћу два количника обезбеђује се избор квалификованих посланика, што тражи устав, али помоћу две куглице постиже се исти резултат и још уз то, на начин који устав предвиђа: одвојеним бирањем. Зар се не може онда на основу тога тврдити бар то, да је гласање двома куглицама више у духу устава, него гласање једном? Ово још и зато што, по свему судећи, намера уставотворца није била само да обезбеди избор квалификованих посланика, него још и да их бирачи бирају слободно, без принудне везе са осталим посланицима. Зашто би он иначе употребио реч *одвојено* кад би се, и без ње, цело резонување у корист два количника могло извести из прописа члана 100, по коме међу посланицима, а не кандидатима, сваког округа морају бити по два лица с квалификацијама? Не може се, дакле, узети да је речју *одвојено* дан основ за постојање два количника, јер тај основ би и без тога постојао. Ако је она ипак употребљена, то је свакако зато што је на њој имало да се заснује нешто друго. Ништа не стоји на путу, да то друго буду две куглице, које су поуздан начин да се гласање изврши једновремено, у исти дан, и опет одвојено. У исти дан и опет издвојено. У сваком случају, њихови противници нису могли, у корист свог гледишта, наводити као разлог јединство листе, пошто га ни они сами нису поштовали.²

Резултат ове друге дискусије био је да је скупштина усвојила гласање једном куглицом : место две куглице, остала

¹ *Стенографске Белешке Н. Ск.*, 1889, I, стр. 1522.

² Вид. Слободан Јовановић, *Уставно право*, 1407, стр. 83.

су само два количника. Међутим, да такав закључак није баш био на свом месту види се и по томе што је приликом васпо-стављање Устава од 1888, уставни текст накнадно доведен с њиме у сагласност : из ранијег члана 100, који је сад постао члан 99, изостављена је одредба о одвојеном бирању квалификованих и неквалификованих посланика. Истина, изостављање ове одредбе дало је повода новим дискусијама. Расправљало се на име, да ли изборни закон, који је и даље задржао два количника, стоји у супротности с Уставом који их не спомиње, као што не спомиње више ни одвојено бирање квалификованих посланика.¹ Другим речима, да ли се и после изостављања одредбе о одвојеном бирању могу при одређивању изабраних посланика употребљавати два количника или напротив само један. Већ наше досадашње излагање даје одговор на ово питање. Сви они који су мислили, да с нестанком одредбе о одвојеном бирању нестају и два количника, полазили су с гледишта, да је та одредба била основ њиховом постојању. И онда, логично, кад нестаје основа, мора нестати и оног што се на њему осни-вало. Закључак би могао бити тачан, кад би полазна тачка била тачна. А у овом случају она то управо није јер, као што смо видели горе, два количника налазе свој основ у Уставу и без одредбе о одвојеном бирању. Не може, дакле, њен нестанак да има утицаја на опстанак два количника. Ако је она изостављена, то је вероватно зато што се, како при-мећује Г. Слободан Јовановић, „њеним укидањем хтела одузети свака уставна подлога гласању с двама куглицама, а не и бирању с двама количницима“.² Тако је ствар решила и Народна Скупштина : под Уставом од 1903, као и под Уставом од 1888, једним количником су одређивани неквалификовани, а другим количником квалификовани посланици. Може се, заиста узети да је тиме макар и накнадно показано, да нису били на погрешном путу они који су 1889 године стајали на гледишту, да одредба о одвојеном бирању значи бирање двама куглицама. Јер, ето, било је потребно да се учини измена у самом Уставу, па да се питање дефинитивно реши.

Под Уставом од 1901, питање како треба бирати квали-фиковане посланике било је такође спорно. Напоменули смо већ, да је овај Устав прописивао само број оваквих посланика и њихове квалификације : један на свакој окружној листи, са свршеним факултетом у земљи или на страни. Све остало имало је бити регулисано законом. И привремени изборни закон, који су израдили чланови Сената, именовани ради тога од краља на основу члана 106 Устава, овако је прописао

¹ Слободан Јовановић, *op. cit.* стр. 89, и сл.; Милан Марковић, *Један или два количника*, у часопису *Глас права, судства и администрације*, 31 августа 1903, стр. 817.

² *Op. cit.*, стр. 91.

начин на који се имају одређивати квалификовани посланици. Овај закон, и ако се гласало по листама, усвојио је био начело апсолутне већине с једним малим ублажењем. Према његовом члану 94, све посланике у изборним окрузима добијала је листа с апсолутном већином гласова, сем случаја, ако је која друга кандидатска листа добила најмање хиљаду гласова. Ако се деси, пак, овај случај, онда листа с апсолутном већином добија све посланике осим оног који је на њој био последњи по реду. Овај један посланик имао је припасти листи која је, после листе с апсолутном већином, добила највећи број гласова, али не мање од хиљаду. Ако ни једна листа не добије апсолутну већину, наређује се нов избор. Не дође ли се ни на њему до апсолутне већине, онда се задовољава и простом већином. Све остале одредбе важе као и у првом случају. Како се квалификованом посланику хтео у сваком случају обезбедити избор, то је у члан 42 ушла одредба по којој „кандидат с факултетском спремом не може бити последњи на кандидатској листи“. На тај начин, у сваком изборном округу мора бити изабран бар један квалификовани посланик. Јер од кандидатских листа, које у изборном округу морају имати и кандидата са факултетском спремом, једна мора добити апсолутну, односно релативну већину гласова. И сад две ситуације су могуће: или поред ње нема ниједне друге листе са најмање 1000 гласова, и онда сви њени кандидати, па и квалификовани, пролазе за посланике, или пак има такве листе, и онда са прве листе пропада само кандидат на последњем месту. А кандидат с факултетском спремом, наравно ако је он један на листи, никад не може бити на том месту. Према томе, он опет не долази у положај да не буде изабран.

Дефинитивни изборни закон од 12 децембра 1901 регулисао је ово питање друкчије. Истина, његов пројект је првобитно садржавао ону одредбу из привременог закона, по којој кандидат с факултетском спремом не може бити последњи на листи. Међутим, у свом извештају, скупштински одбор је предлагао, да место тога дође одредба по којој он „може бити само на првом или на другом месту кандидатске листе.“ Побуда је била увек иста: у сваком изборном округу осигурати избор бар једном квалификованом кандидату. Како је скупштински одбор предлагао увођење сразмерног представништва, то је он, с обзиром на поменути циљ, предложио и промену одредбе о месту таквог кандидата. Иначе, ако би остало по старом, с увођењем новог изборног система могао би избор квалификованог посланика доћи у питање. У скупштинској дискусији, развијеној овим поводом, истицало се да таква одредба, противно Уставу, даје преимућство квалификованим посланицима над обичним. Јер ако његов члан 65 наређује, да на свакој кандидатској листи у изборном округу

мора бити и један кандидат с факултетском спремом, он нигде не каже на коме месту у листи тај кандидат мора бити. То је ствар бирача. Међутим, како су они већ ограничени тиме што морају истицати и једног квалификованог кандидата, наметати им још и његово место, значило би ново ограничење за њих. На ове приговоре одговарало се овако. Без одређивања места квалификованом кандидату може се десити, да у једном изборном округу ниједан такав кандидат не буде изабран. То је, међутим, противно Уставу, јер он није хтео да се неко с факултетском спремом мора кандидовати за посланика само „параде ради,“ него ради тога да буде изабран.¹ И скупштина је стала на ово гледиште. Ипак, одредба о месту квалификованог кандидата, коју је предложио одбор, није примљена: она је изгледала сувише повољна по оваквог кандидата. Друга два предлога, потекла од посланика, нису опет примљена зато што су изгледала неповољна по њега. Према једном предлогу, квалификовани кандидат долази на листи у прву половину. По другом, не одређује се квалификованом кандидату место на листи, него му се даје првенствено право на „ма којим узроком упражњено“ место посланичко, па ма где се он на листи налазио. Најзад је цео спор решен тиме што је примљен предлог, који је ушао у члан 27 дефинитивног изборног закона и по коме, ако распоредом посланика међу листама ниједан квалификовани кандидат не дабије мандат, онда се са листе, која је добила највећи број гласова, првенствено даје мандат таквом кандидату. Тако је, дакле, његов избор опет био осигуран.

По изборном закону за Уставотворну Скупштину, видели смо раније, број квалификованих кандидата није био једнак у свима изборним окрузима. Као што није био једнак број оваквих кандидата, тако није био једнак ни начин њиховог одређивања: на један начин се поступало, кад се бирао један квалификовани кандидат; на други, кад се бирало више њих. Члан 80 изборног закона овако је регулисао ствар. У првом случају сматрао се изабраним квалификовани кандидат са кандидатске листе, која је добила највећи број гласова. У другом случају, распоред квалификованих посланика вршио се на исти начин, као и распоред обичних посланика, т. ј. количником, природно посебним количником. У дискусији, вођеној у Привременом народном представништву приликом доношења овог закона, примећено је с правом, да је овакав начин бирања противан сразмерном представништву, које закон предвиђа. Тај приговор, по себи се разуме, важи и за начин бирања квалификованих посланика, који је практикован под Уставом од 1888. Јер, очевидно, свако одвојено одређивање квалификованих посланика, ма којим начином изведено,

¹ *Стенографске Белешке Н. Ск.*, 1901, I, стр. 542 и сл., 701 и сл.

изопачава резултат који би се иначе применом сразмерног представништва добио. Са тога гледишта био је исправнији поступак, који је предвиђао изборни закон од 12 децембра 1901: из општег респорађивања посланика, он није издвајао квалификоване посланике. У томе случају, постојање посланика с нарочитим условима није се могло искоришћавати у циљу повлашћивања већине.

Изборни закон за Уставотворну Скупштину унео је и једну новину: сваки квалификовани кандидат морао је имати свог исто тако квалификованог заменика (члан 14/а И. З.). Тиме се желео да се избегне накнадни избор у случају ако се место квалификованог посланика упразни, ма из кога то узрока било. Овакав заменик замењује непосредно квалификованог посланика једино у случају, ако је на листи био само један такав кандидат. Ако их је било више, онда заменик добија мандат тек ако нема више ниједног квалификованог кандидата са те листе. Заменици, природно, долазе у Скупштину оним редом којим су на листи били записани (члан 86 И. З.)

IV.

Кад се 1888 године заводио установа квалификованих посланика, истицао се отворено њен привремени карактер. Веровало се тада, да народ неће хтети бирати школоване људе за своје посланике, и зато је дошла ова мера, благодарећи којој народ мора, бар у неколико, то да чини. Али, говорило се, кад овај устав поживи неколико година, кад се народ навикне да бира интелигенцију, лако ће се укинути квалификовани посланици.¹ Значи, на крају крајева, да је установа квалификованих посланика имала за циљ, да приближи народ и интелигенцију. Сматрало се, место свега другог, као најзгодније прибећи ради тога принудној мери којој би време и навика доцније одузели овај карактер. У колико је установа квалификованих посланика постигла свој горњи циљ? По томе што су се за све време њеног живота дизали гласови против ње, као против нечег наметнутог, рекло би се да у томе није много успела. У сваком случају, чини нам се, да је питање приликом дискусије о изборном закону за Уставотворну Скупштину у Привременом народном представништву било сасвим тачно постављено. Рекло се, на име, да је ова установа или добра или рђава. Ако је добра, значи да је већ зближила народ и интелигенцију, и пошто је постигла постављени циљ, треба је укинути. Ако, пак, није постигла овај циљ, онда је опет као рђаву треба укинути.² И, доиста, њен век је био довољан да покаже резултат било у овом или оном правцу, и тиме докаже своју непотребност.

¹ Ошацибина, књ. XXIX, стр. 493—494.

² Привремено нар. представништво, ст. бел., О. св. 1920, стр. 83.

Ипак, видели смо, ова установа је и овом приликом остала у животу, проширујући се чак и на Уставотворну Скупштину. Али, то је била последња њена победа у последњој скупштинској дискусији о њој. Квалификовани посланици ће ући и у Уставотворну Скупштину, али више о њима неће бити речи. Ниједан уставни нацрт није их помињес, нити се, према томе, расправљало више о њима. Једини изузетак чини нацрт који је израдила уставна комисија, састављена од правних стручњака.

Према овом нацрту, члан 87, у свима изборним јединицама мора се изабрати један квалификовани посланик (свршени факултет или која виша стручна школа у реду факултета). Ако изборна јединица бира 5 или више посланика, онда се морају изабрати 2 оваква посланика. Како су, по овом нацрту, изборне јединице, поред округа, још и вароши Београд, Загреб и Љубљана, као и градови на које би дошло најмање три посланика (члан 78), то значи да и они морају бирати квалификоване посланике, пошто се у том погледу не прави никаква разлика међу изборним јединицама. То је једна новина, јер раније квалификованих посланика било је само у окрузима, не и у варошима. Што се тиче обезбеђења избора ових посланика, члан 88 овог нацрта прописивао је ово. Пошто се одреди колико која листа добија посланика, последња посланичке листа од оних који припадају двома најјачим листама додељују са њиховим квалификованим кандидатима. Ако се, пак, у изборној јединици бира само један овакав посланик, онда се последње место, додељено листи с највећим бројем гласова, даје њеном квалификованом кандидату. Циљ ових одредаба био је, да доведе у сагласност установу квалификованих посланика са сразмерним представништвом: начин одређивања ових посланика је такав, да њихово постајање не ремети тачан резултат овог изборног система, као што је раније био случај.

Без иједног заступника у Уставотворној Скупштини, установа квалификованих посланика нечујно је ишчезла. Не наставши места ни у једном нацрту устава ниједне политичке групе и ниједне владе, она природно није нашла места ни у изгласаном уставном тексту: данашњи Устав не говори ништа о њима. Тако је наша земља у овом погледу престала бити изузетак. Питање се поставља да ли би, под владом овог Устава, она могла то поново постати?

Додирујући ово питање у једном свом чланку, Г. Полић налази, да се одатле што данашњи Устав ништа не говори о квалификованим посланицима, не може само по себи извести ни да се могу, ни да се не могу овакви посланци законом

установити.¹ Можда би ово мишљење донекле могла да поколеба чињеница, да је код нас раније установа ових посланика имала одређену уставну подлогу. Сад, међутим, те уставне подлоге нема. Да ли се не би већ одатле дало закључити, да је постојала жеља уставотворца да нестане ове посебне врсте посланика? То у толико пре што он није усвојио намеру, да се готово цело изборно право остави изборном закону. Место тога, он је остао при традицији нашега јавног права, да и активно и пасивно изборно право сам Устав регулише. Кад су у таквим околностима квалификовани посланици отпали, зар се не може рећи, да је намера била да они отпадну коначно, а не да их сам закон може поново воспостављати? — Остављамо на страну ову напомену, јер чак ако би и било потпуно тачно, да је сама чињеница што о квалификованим посланицима Устав не помиње ништа заиста без значаја по решење постављеног питања, није тешко на други начин доказати, да се у ствари ипак законом не могу завести квалификовани посланици. Уосталом, и сам Г. Полић сматра, да би увођење квалификованих посланика било противууставно, јер оно представља привилегију самим тим противну начелу једнакости свих држављана пред законом, које садржи Устав. Да нема овог уставног начела, од кога природно изузетке може да ствара само Устав, Г. Полић мисли да би закон могао наново увести квалификоване посланике. Јер, по њему, одатле што се законом не могу установити општи услови за све посланике, не излази још да се за извесне посланике не би могли тим путем прописати неки нарочити услови.

Мислимо, да ово мишљење није оправдано. Треба, пре свега двојити две ствари: увођење квалификованих кандидата, и обезбеђење избора таквим кандидатима. Ако је раније закон проналазио начин да овај избор обезбеди, он је то чикио на основу тога што је Устав предвиђао, да мора бити, не само таквих кандидата, него и таквих посланика. Кад је затим Устав од 1901 предвиђао само такве кандидате, знамо како су се у скупштини водиле велике расправе око тога, да ли закон може да предвиђа начин којим би се ови кандидати насигурно претворили у посланике. Тадашња одлука, да закон може то да чини, заснивала се на томе што Устав предвиђа такву кандидацију, а он је предвиђа свакако зато да она доведе и до избора. Али, кад је онда позивање на уставну кандидацију представљало последњи разлог да се оправда законски избор, може ли се данас овај избор установити и ако нема ове кандидације?

¹ *Mjesečnik*, бр. 3, 1922: *O правним основима будућег изборног реда*, стр. 52.

Изгледа нам искључено, јер без и најмањег основа у Уставу, не би се могло законом прописати поред тога ко *може*, још и ко *мора* бити посланик. То би било противно члану 96 Устава који прописује, да народ слободно бира своје посланике. То уставно начело о слободи избора било би непосредно повређено, ако би закон прописао да квалификовани кандидат мора бити изабран. Али, зар је тешко увидети, да се оно вређа, само посредно, и онда кад би се закон задовољно само тиме де обезбеди кандидацију, а не и избор оваквих кандидата ? Треба само помислити, да би закон једним обилазним путем, предвиђајући само кандидацију, могао обезбедити и избор квалификованих кандидата. Начин би био прост: умножити број таквих кандидата, јер што их више има, у толико више има и вероватноће, да ће, и без каквих нарочитих одредаба, бити бар неки од њих извесно изабрани. Г. Др. Тасић је добро истакао, да би законодавац у том случају радио потпуно произвољно, јер би он квалификоване посланике, пошто о њима Устав ништа не прописује, могао увести у сразмери у којој он хоће.¹ На тај начин, он би посредним путем постигао оно што не би могао непосредним, довољан доказ да ни тај посредни пут не може стајати отворен пред њиме. Закључујемо, да би увођење квалификованих посланика изборним законом било противуставно, не само зато што вређа уставно начело једнакости свих држављана пред законом, него и зато што вређа уставно начело слободе избора. У потврду овог свог закључка, можемо се позвати и на мишљење Г. Слободана Јовановића, који сасвим одређено каже да што се више отежавају услови за посланике, тиме се све више сужава и слобода бирача.² А заводити нарочите квалификоване посланике, значи несумњиво отежавање услова за посланике и самим тим сужавање слободе избора. У питању је, дакле, и пасивно и активно изборно право, чије принципе код нас, и раније и сад, поставља *Устав, не закон*. Може се на основу свега реченог тврдити, да се под данашњим Уставом квалификовани посланици, без његове повреде, не би могли законом поново вратити у живот. Уосталом за њима, изгледа, већ више нико и не осећа потребу.

Др. Михаило Илић.

¹ Да ли је по нашем Уставу допуштено увођење квалификованих посланика изборним законом?, Мисао, јуни 1922, стр. 901.

² Архив за правне и друштвене науке, 1922, бр, 1, стр. 58.

Х Р О Н И К А

КЊИЖЕВНОСТ.

Књижевни конкурс „Мисли“.

Преглед и процена приповедака и песама поднетих на књижевни конкурс *Мисли* још је у току рада. Ових дана ће одређени жири донети своју дефинитивну одлуку о делима која ће се наградити. Резултат ће бити одмах објављен.

У жириу су: Г. Г. Др. Владимир Ђоровић, професор Београдског Универзитета, Вељко Петровић и Драгиша Васић, књижевници.

Антологија Новије Српске Лирике, од Богдана Поповића.

Ово изврсно дело, састављено са изузетном висином и динстингираношћу естетичког суда, компоновано као уметничка целина, постала је омиљена књига за интелигентну читалачку публику и појављује се у петом, непромењеном издању.

За кратко време *Антологија* Г. Поповића постала је класично лепа књига у нашој литератури; сигурна оријентација за уметничку вредност целе српске лирике од Бранка Радичевића до 1910 године, и не треба јој никакве нарочите препоруке. Као што смо једном приликом рекли, сјајно започети посао Г. Поповића требало би само наставити и евентуално проширити на лирику целог нашег уједињеног народа. У.

Нова књига Г. Драгише Васића.

Наш сарадник, Г. Драгиша Васић, један од наших најјачих послератних књижевних талената, приповедач ретко снажнога темперамента, издао је своју нову збирку приповедака под именом *Вишло и друге приче*. Већина ових приповедака била је раније већ објављена у *Мисли* и *Сри. Књижевном Гласнику*. Према томе, оне нису сасвим непознате књижевној публици; али, рађене са врло много уметничких квалитета, оне спадају у ону врсту литературе која се не чита само једанпут. Зато ће укусно опремљена збирка Г. Васића, штампана у издању Г. Геце Кона, имати увек велики број читалаца. Л.

„Из Хајнеове Лирике“.

Мостарска књижара Г. Трифка Дудића издала је Шантићеве преводе из Хајнеове лирике. Књига је изашла у укусном издању и на врло финој хартији. Ма колико ценили оригинални песнички таленат Алексе Шантића, и његову љубав према великоме немачкоме песнику, и његове врло велике напоре да једну од најосетљивијих и најфинијих поезија пренесе на наш језик, мора се констатовати да Шантићеве преводи Хајнеа нису успели. Обли и меки ритам Хајнеових песама постао је у Шантићевом преводу доста тврд; елегантан и лежеран стих оригинала, у овом српском преводу је прилично намештен, удешаван и одаје напоре који се нису могли сакрити; прононсирана духовитост и окретност Хајнеове фразе на многим местима изгледа неукусна и незграпна. Укупно, ко воли Хајнеову поезију, мора је, са изузетком неких Змајевих превода и два три успела покушаја Саве Д. Мијалковића, још непрестано читати само у оригиналу. Х.

Charles Van Lerberghe: Entrevisions. Paris, 1924. Grès.

Што је најбоље могла да да француска симболична поезија: магло-витост осећања а прецизност израза; у боји тамног сребра тамни, дубоки и разноврсни ритам пулсирања живота, све је то дао песник и у својој првој збирци *La Chanson d'Ève* и у *Entrevisions*. У овој поезији коју заступа песник; његове идеје које опевају душу лепоте и љубави тешкоће вербалне су огромне. И најмањи погрешан потез уништио би све кад инспирација и високо естетско осећање не би биле на врло високом ступњу. Све те овде сан љубави, зрачење страсно тамне религиозности. Има нешто што вас подсећа на флорентинске сликаре и Прерафаелитски манир, она тамнина и јасност екстазе *Vita Nuova*, полувидљивост узвишеног.

Albert Mockel: La Flame Stérile. Paris, 1924.

Покрај Гистава Кана и Пол Фора, који су издали своје драмски јаке и песнички врло сложене збирке песама највише се истиче *Алберш Мокел* чија је емоција стална и дубока. Пун тешке и монументалне хармоније једне дискретне поезије.

Jean Léger: Poèmes de la Genèse suivis du Chant de la Vie.

Едгард По, који је у својој песми *Eureka* дао најбољу и најсавршенију поезију где је све у апстракцији, науци, математици и метафизици, ни до дан-данас није престао израђивати правац научне поезије. Песник ове збирке полази са једне врло прецизне и научне основе о животу. Али то не значи да је ван праве поезије. Његов дух и његов мозак наука не умирује но још више раздражује. И врло често узлећу слике пуне драмског. Вербална хармонија слика и стиха му је беспрекорна.

С. М.

МУЗИКА.

Д'Алберов концерат.

Признање које публика одаје уметности Д'Алберовој није оно бучно одушевљење, које захвата људе запаљене бравурозним виртуозностима; то није полеглост под религиозним штимунгом, какав може да изазове симфониски утисак. То је осећање да имамо пред собом уметника које му је стало само до дела које изводи, а не до ефекта. Било је у Немачкој критичара, који су замерили Д'Алберу што је посеђивао и мање вароши и што је тобоже жудио за јефтином славом. Напротив, он је свагде проносио добру уметност и она треба да се популарише и тамо где можда нема много истанчаних стручњака, али где има свежег непатвореног осећања. А то је случај и са нама.

У Д'Алберовој уметности поделили су улогу интелекат и срце, и то некако по половини. Темпераменат је његов одавна срећен и сталожен. Он се не „уноси“ у музику осећајношћу, која ремети равнотеже схватања. Напросто, на шта метне руку, то звучи добро: сигурним потезом и јако провереном музикалношћу даје он своје интерпретације, да не кажемо банално: конгенијалне, но често приближене последњим могућностима најбољег. Он стоји над својим осећањем и зато нема неједнакости; свуд је задржана до краја основна линија и пажња му сва сконцентрисана на то да се музичка садржина изваја, изгради што потпуније, да не остане ништа недокучено, али да се узалуд не тражи оно, чега можда у музичком делу нема. А техника, у којој нема претеране динамичке контрастности, и која је код њега заиста само средство, омогућава му да клавир бруји под његовим ударцем као оргуље, или да се повије у послушно и покорно под лакокрилим, нетраженим пијанисимом.

Одавна је Д'Албер престао да тражи себе и да се развија. Он сада огромним искуством савладава не само све техничке захтеве, него налази и даје израза целој души музичког дела. Од те његове сигурности долази

можда и нека хладноћа његове музике. Но то је естетичка хладноћа оног стваралачког мира репродуктивних уметника: кад се врло много зна и може, или кад жеље више не иду за недостижним циљевима, него су се мудро ограничиле на оно што се може дохватити, али и обумити сасвим. Кроз музичку реалност на тај се начин долази до њене метафизике.

Бетовена, Шопена, Шумана, Баха, Дебисија, Листа, — све је то обухватила његова уметност кроз толике године и кроз огромно богатство његовог репертоара. А при свем том, ничег дидактичног нема у његовој свирци. Сталоженост, заобљеност, органска повезаност дошле су као коначне фазе развитка једног благородног и правог талента. И дела великих музичара ускравају под његовим рукама цела, неповређена никаквом незрелом субјективношћу.

Прошлог концерта (1. фебруара) много сам волео таквог његовог Баха, Бетовена и Листа. Велмар.

Нова италијанска музика.

Италијанска музика увек је била пуна генијалности, пуна активности, иако се доскоро и сувише заморила и застарела посвећујући се сва позоришту, опери. Најновији италијански музичари успели су да јој опет поврате живот и готово подмладе. И ако није нашла потпуно свој израз, и ако је под великим утицајем руске и француске музике, она је опет дала неколико имена која чине част модерној европској уметности. — Први који пада у очи јесте *Malipiero* са својим *Stornelli e Ballate*, које су награђене 1921 год. *Malipiero* је ван тематске везе, али сав у споју тонских контраста, у полету фантазије и идеји мелодије; сав је у ритму који се рађа, цвета, буја: све је осенчено југом, све зрачи обиљем живота. Његови *Rispetti e Strambotti*, *Cavalcante* као и мале композиције само још више потврђују велики таленат. Код њега звук и спој звукова отеловљава живот непосредан, спонтан, диван. — *Castelnuovo Tedesco* у својој *Stelle Cadente* пун је интимне страсти, пун невероватне свежине, чистог предзорског буђења младости и свежине. — *Ilderbrando Pizzeti* обнавља култ дубоког и генијалног Палестрина у својој *Федри*. Музичар без ларме, без рекламе, али велике будућности, он је још у својој седамнаестој години (1897 године) објавио своје прво дело *Sabine*, одмах затим *Јулиу и Ромеа*, *Sardanapale* и *Mazepa*, као и оперу *Lena*. Његова главна идеја је љубав. Она је први и последњи смисао живота; она је услов и разлог свему што постоји. И ако је у композицији пун калкулисаног, рачунског, вољног, опет његове најновије лирске драме дају утисак да су продукт најчистије фантазије. У.

ПОЗОРИШТЕ.

Глумачко-балетска школа. Балетско вече.

Глумачко-балетска школа обележила је пре неколико дана још један свој несумњиви успех. После ведре репризе *Игре љубави и случаја*, од Маривоа, и успеле премијере *Ханелиног вазнесења*, од Хауптмана, када су се понова показале све добре особине ученика и наставника, 6 фебруара пуштен је пред публику балетски одсек. Исти програм поновљен је 14 фебруара, а ускоро ће га Школа изводити и у Новом Саду.

Почевши са малим, љупким девојчицама од осам до десет година, па затим са групама старијих ученица и већ готових балерина, Школа је у главном показала све правце свога рада. Резултати су неоспорно врло повољни, кад и у драмском одсеку, те се може очекивати да ће нам глумачко-балетска школа спремати за будућност озбиљне уметничке снаге] — Од ученица најмлађе групе треба нарочито истаћи даровиту и грациозну Варју Станковску, као и Веру Поповић. У средњој класи истичу се Жејина Васиљева и Иванка Рајновић. Међу најстаријима захтевају пажње Г-ца Живановићева и Г-ца Р. Леви, обе са лепим индивидуалним

одликама. Г-ца Бошковић, која је већ запажена више пута, показује да се развија у најлепшем смислу. Остали чланови балета, Г-ца Шамаљко ва, Г-ца Бологовска, Г-ца Огељина и Г. Стрешњев, допринела су да успех ове вечери буде што потпунији.

Г-ђа Јелена Пољакова, наставница балета у глумачко-балетској школи, показала се као врло добар педагог и уметник, те се велики део заслуге за успех мора њој приписати.

НАУКА.

Éléments des Paléontologie, L. Soleaud. — Paris 1924.

Палеонтологија као наука је врло обилна и сложена. Она не проучава само бескрајну разноврсност изумрлих животињских и биљних облика, већ проучава односе који постоје међу овим организмима и основне услове промене једне средине која их је условила. У исти мах палеонтологија даје биолозима објашњења о модалитету еволуције у једној геолошкој периоди. И за последње три деценије она се толико развила да је потребно једно синтетичко дело. У том смеру рађена је горња књига, која има два велика тома. У првом тому проучавају се животиње и биљке у примарној и секундарној периоди, које су врло удаљене од данашњих. Добија се један нови живљи појам о брзини еволуције, о смислу вариација, адапције, усавршавања и сексуалног диморфизма.

И.

Paleontologie et Zoologie, од F. Roman. — Paris 1924.

У овој књизи, која золошки проучава палеонтологију, инсистира се на услове живота и еволуцију група животиња које су најважније за палеонтологију. Особито је добро израђен феномен миграције код мамифера. Замерке или питања која би се могла поставити јесу ова: није се довољно говорило о узроцима ишчезавања толиких органских форми за време једне геолошке периоде. Зашто се еволуција управља путем смрти? Зашто је гигантизам знак да је група на путу ишчезавања?

Л.

Медицинска лабораторијска техника, од Пешра Ганца.

Под тим је насловом изашла ових дана једна књижица од 100 стр., писана латиницом, са 22 слике у слогу. Писац књиге је познати бактериолог, који је овом својом књигом учинио велику услугу почетницима у овом послу, студентима, јер им је дао кратко и јасно на нашем језику све, што им треба из ове науке. Писац је учинио услуге и многим лекарима, јер им је дао потсетник при раду, који је редак и у страним, богатим књижевностима, јер садржи многа корисна практичка упутства за рад у лабораторији. Књигу је превео са руског рукописа Г. Др. Влад. Станојевић. Ми се радујемо појави ове књиге, јер је она првина у нашој младој и почетној медицинској литератури и то добра и озбиљна првина.

Dr. Ст.

„СРБИЈА“

Прво Српско Друштво за Осигурање

Основано 1906. год. **У БЕОГРАДУ** Основано 1906. год.

ПАЛАТА ПРОМЕТНЕ БАНКЕ

(Угао Кнез Михајлове улице број 26 и Кнегиње Љубице).

1. ОСНОВНИ КАПИТАЛ 1,000.000— ДИН. У ЗЛАТУ — 2. ФОНДОВИ
РЕЗЕРВНИХ ПРЕМИЈА Д. 1,733.664-57 — 3. ОСТАЛИ ФОНДОВИ Д. 337.182—
— 4. НЕПОКРЕТНО ИМАЊЕ ЗВАНО „ХАЈДУК ВЕЉКО“ — „МАЛИ ВОЈНИК“
Д. 5,000.000—

Друштво „СРБИЈА“ врши под веома повољним погодбама осигурање
живота — мираза женској и капитала мушкој деци — осигурања робе,
зграде, покућанства и индустријска предузећа противу пожара, осигу-
рања стакла и несрећних случајева. — У свима већим местима
тражи поверенике. — Сва ближа обавештења даје

Друштвена Управа.

ВЕЛИКА ТРГОВИНА

ЈЕФТА М. ПАВЛОВИЋ И КО

Телефон 17-61

БЕОГРАД

Телефон 17-61

1863. основана — fondée en 1863.

ПРЕПОРУЧУЈЕ ВЕЛИКИ ИЗБОР
сваковрсне хартије и све потребе за писање,
цртање, за школе и канцеларије.

ЈЕВТА М. PAVLOVITSH & CIA

БЕОГРАД.

ПОМАЖИТЕ ДОМАЋУ РАДИНОСТ

ОСИГУРАВАЈТЕ СЕ КОД

„ШУМАДИЈЕ“

Првог Српског Друштва за Осигурање и Реосигурање

У БЕОГРАДУ

Акцијски капитал зл. дин. 1,000.000

ВРШИ СВЕ ПОСЛОВЕ ОСИГУРАЊА, ПОЛИСЕ ЖИВОТА
СЛУЖЕ Г. Г. ОФИЦИРИМА КАО ЖЕНИДБЕНА КАУЦИЈА

СВА ОБАВЕШТЕЊА БЕСПЛАТНО

Јакшићева 8.

БЕОГРАДСКА БАНКА

Краља Милана 14/II.

Телефон
1710

РАДИ СВЕ БАНКАРСКЕ ПОСЛОВЕ
ПРИМА УЛОГЕ НА ШТЕДЊУ

Телефон
1710

и плаћа најбољу камату.

КОМИСИОНО ОДЕЉЕЊЕ БАНЧИНО

Кнез Михаилова бр. 3/II има на лагеру све артикле за лекаре, болнице, клинике, санаторијуме и бактериолошке станице, као : вате свих квалитета, артикала за негу болесника, све врсте шприцева са и без кутија, термометара, све хируршке апарате, гумене робе, апарата за дезинфекцију, медико-електричне апарате, операциони и други лекарски намештај, термостате, аутоклове и сву бактериолошку робу.

Робу коју нема на лагеру набавља најбрже од првокласних фирми и по жељи клијената.

Телеграф-адреса : КОНТИНЕНТАЛ

Телефон 1710

ОСИГУРАВАЈУЋЕ И РЕОСИГУРАВАЈУЋЕ ДРУШТВО

КОНТИНЕНТАЛ

ВРШИ НАЈКУЛАНТНИЈЕ СВЕ ВРСТЕ ОСИГУРАЊА.

У интересу је пословног света да се за информације у погледу осигурања обрати Континалу, ул. Краља Милана бр. 14/II.